OSMANLI İSTANBULU
VII

VII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri
3-5 Mayıs 2019, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

editörler

Feridun M. Emecen

Ali Akyıldız

Emrah Safa Gürkan

OSMANLI İSTANBULU

VII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler

proje yönetimi
Mustafa Sinanoğlu

düzenleme kurulu
Feridun M. Emecen (başkan), Ali Akyıldız (başkan yardımcısı),
Emrah Safa Gürkan (akademik sekreter), Cengiz Yolcu (akademik sekreter)
Ali Karabacak (idari sekreter), Alphan Akgül,
Ertuğrul Ökten, Özlem Çaykent

editörler
Feridun M. Emecen
Ali Akyıldız
Emrah Safa Gürkan

yayın koordinatörü
Ali Karabacak

grafik tasarım
Ender Boztürk

kapak tasarımı
Ümit Ünal

basım tarihi
2021

ISBN 978-605-9437-36-3

basım yeri
TDV Yayın Matbaacılık
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11 Yenimahelle / Ankara

Emecen, Feridun M. (ed.)
Osmanlı İstanbulu-VII / Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (ed.).
- İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2021.
994 s. ; res. ; 24 cm.
ISBN 978-605-9437-36-3
1. İstanbul (Türkiye)_Tarihçe 2. Osmanlı İmparatorluğu_Tarihçe
956.21 DC 20

100. Yılında Mütareke ve İşgal İstanbulu'nu Yeniden Hatırlamak: İstanbul İşgali'nin Askerî, Siyasî ve Toplumsal Yansımalarına Dair Bir Değerlendirme

Zekeriya Türkmen

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasının hemen ardından Boğaziçi'ne giren İtilaf Devletleri donanması İstanbul'u denizden ablukaya alarak, Osmanlı başkentini askerî, siyasî ve psikolojik açıdan baskı altında tutmaya çalışmıştır. İşgalin her ne kadar geçici olduğu, dönemin hükûmeti ve idarecileri tarafından kamuoyuna açıklanan beyanatlarda yazılı-sözlü ifade edilmiş olsa da, Şark Mes'elesi'nin düğüm noktası İstanbul şehri olduğundan Osmanlı başkentinin ve dolayısıyla Türkiye'nin geleceğine dair planlar uygulamaya konulmak üzereydi.

Osmanlı idarecilerinin önemli kısmının aymazlık içerisinde bulundukları bir dönemde İtilaf Devletleri'yle yapılan Mütareke, iyimser yorumlarla kamuoyuna sunulmasına rağmen, ülkenin değişik bölgelerinde her geçen gün artan işgal hadiseleri basına uygulanan sansür yüzünden mümkün mertebe milletten gizlenerek

duyurulmuyordu. Ancak, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali hadisesi millî hafızada derin yankılar uyandırdığı gibi, İstanbul'da Darülfünun Edebiyat Fakültesi başta olmak üzere pek çok cemiyet tarafından toplumsal anlamda büyük tepkiye yol açmıştır. 1919 yılının Mayıs ayı İstanbul'da büyük gösterilere, kamuoyu tepkilerine sahne olmuştur.

Anadolu'da 1919 yılı ortalarından itibaren İstanbul'a alternatif bir idarenin kuruluşuna uzanan sürecin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde giderek güç kudret kazanması, Osmanlı başkenti İstanbul'un geleceği hakkında İtilaf İşgal Konseyinin yeni planlar hazırlamasına yol açmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde alınan Misâk-ı Millî kararları, Kuva-yı Milliye'nin Batı Anadolu'da işgallere karşı sert direnişi, Akbaş Cephaneliği Baskını, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinin Kuva-yı Milliyecilerle doğrudan olmasa da dolaylı ilişkileri, hatta gönül birliği içinde olması gibi gerekçeler 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaline zemin hazırlamıştır. 16 Mart 1920'deki işgal, başta Harbiye Nezareti binası olmak üzere, Mebusan Meclisi binalarının ve diğer resmî kurumların işgaliyle devam etmiştir. Bu işgal hadisesi, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan millî hareketin her ne kadar elini güçlendiren, yeni meclisin Ankara'da açılmasına fırsat yaratan bir gelişme olarak değerlendirilse de, aslında asırlarca Türk devletine başkentlik yapmış bir şehrin kaybı hem idarecilerde, hem de halkın toplumsal hafızasında onulmaz yararlar açmıştır.

İşgalciler öncelikle, İstanbul'u askerî açıdan işgal sahalarına ayırarak kontrolü elde tutmaya çalışmışlardır. Dönemin belgelerinde kimin, nereyi, ne kadar askerle işgal altında tutacağı ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Askerî açıdan işgal, beraberinde Türk yöneticilerde siyasî açıdan otorite kaybına, toplumsal ve kültürel açıdan büyük dejenerasyona yol açmış, iktisadî yönden başkent halkını her bakımdan sıkıntıları düçar etmi, İstanbul halkı deyim yerindeyse evlerinden çarşı-pazara çıkamaz hale gelmiştir. İşgalci askerlerin başkent İstanbul'daki ahlâkî zaafiyetleri kamuoyunun tepkilerine yol açarken, şehirdeki asayiş olayları önlenemez derece artmış; doğup büyüdükleri şehrin sokaklarında özgürce dolaşamayan şehir sakinleri kuytu kahvehane köşelerinde dedikodu kabilinden sohbetlerle işgale dair yorumlar yapmaktan öte gidememişlerdir. İdareciler,

askerler, şehrin ahalisi işgalin yarattığı travmayı, toplumsal ve ahlâkî çözülmeden kaynaklanan hadiseleri duydukça kahrolmuşlardır. İşgali yapan medenî dünyanın askerleri başkentteki ahlakî zaafiyetin asıl müsebbibi olmuşlardı. Diğer taraftan işgali takip eden aylarda İstanbul'a getirilen Çarlık kalıntısı askerler ve aileleri de bu toplumsal/ahlakî çözülmenin tavan yapmasına katkı sağlamıştır. İşgal, aslında başkent İstanbul'da onulmaz bir haysiyet yarasına dönüşerek toplumun bütün kesimlerini her yönüyle etkisi altına alan bir süreci tetiklemiştir.

İşgal İstanbul'unda İngilizler önemli stratejik noktaları kontrol altına alırken, Fransızlar ondan sonra gelen büyük bir güç olarak İstanbul'da yer almışlardır. İtalyan ve Yunan askerleri de İstanbul'da kontrol bölgeleri bulunan diğer birliklerdir. İşgal İstanbul'unda sokaklarda dolaşmak, şehir dışına çıkmak çoğu zaman özel izne tabi olmakta, hatta şehre giriş-çıkışlar pasaporta ihtiyaç duyulan bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. İşgalci kontrol zabitleri ve askerlerine saygı göstermeyen, emirlerini dinlemeyen Türk bürokratlar veya sıradan halk çoğunlukla galipler tarafından rencide edilir veya cezaya çarptırılırdı. İstanbul'un işgali, deyim yerindeyse büyük bir haysiyet yarası gibi, toplumu derinden etkileyen bir hadiseydi.

Başkent İstanbul'un 16 Mart 1920'deki resmî işgali, Anadolu'daki yeni siyasî oluşumun meşruluğunu da güçlendiren bir gelişme olmuş; İstanbul'daki asker ve bürokratların önemli bölümü Anadolu'ya geçerek Ankara'da Millî Mücadele hareketine katılmayı bir zorunluluk olarak değerlendirmişlerdir. Millî Mücadele hareketi önderleri tarafından hazırlanan planlarda İstanbul başta olmak üzere tüm ülkenin işgalden kurtarılması hedeflenmişti.

Bu bildiride 100 yıl önce imzalanan Mondros Mütarekesinin ardından Osmanlı başkenti İstanbul'un işgali ve işgalin askerî ve siyasî boyutu üzerinde bir değerlendirme yapılarak, bunun siyasî, toplumsal ve kültürel yansımaları dönemin belgeleri, gazete ve hatırat türü eserler üzerinden bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Osmanlı Başkenti İstanbul'un İşgali (13 Kasım 1918)

Giriş

Jeo-politik ve jeo-stratejik konumu yanında kıt'aları ayıran su yolları üzerinde kurulmuş olan İstanbul şehri, Osmanlı Devleti'nin başkenti olduktan sonra, Türkler idaresinde uzun asırlar sürecek bir huzur ortamına kavuşturulmuştur. Eski ve Ortaçağ Roma dünyasının *"Constantinopolis"*, Arap-İslam dünyasının *"Kostantiniyye"* olarak adlandırdığı bu şehir, 1453'deki fetihten sonraki dönemde yeni bir ruh ve üslupla işlenerek selefinden bambaşka bir hüviyete, yani *"Türk İstanbul"*a dönüştürülmüştür.[1] Fetihten sonraki döneme ait Osmanlı bürokratik evrakında genelde *"Dersa'âdet"*[2] olarak adlandırılan şehir, mimarisi, san'atı, her alandaki estetik dokusu, sosyal ve kültürel hayatı ile Türklerin göz bebeği, ilim-irfan-yönetim merkezi, dahası içinde yaşayanlarıyla her bakımdan ayrıcalıklı bir medeniyet kenti haline dönüştürülmüştür.[3]

XIX.yüzyıl başından itibaren dönemin büyük güçlerinin emperyal duygularla yaptıkları bölüşüm planlarında İstanbul şehri ve Boğaziçi, paylaşılamayan bir mekan olmuştur. Aslında İstanbul üzerine bahse konu yüzyılda ve sonrasında pek çok planlar yapılmış, bu

1 Yahya Kemal Beyatlı, İstanbul'u şöyle tasvir eder: *"...Bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir ahenk varsa, orada, gözlere bir vatan tablosu görünür. Fetihten sonra Türkler o iklimle öyle bütünleşmişler ki, bu coğrafyaya bu milletin mimarisinden ve halkından başka unsurlar yaraşmaz.... Türklük, beşyüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayaline böyle nakşetti. Mimarisini bu şehrin her tepesine, her sahiline, her köşesine kurarken güya: Artık bu diyar dünya durdukça Türk kalacaktır, dediği hissedilir."* Bk., *Aziz İstanbul* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989), s. 5.

2 Osmanlı Devleti yöneticileri, fetihten sonraki asırlarda bürokratik yazışmalarda İstanbul şehri için genellikle Dersaadet (saadet kapısı), Der-i Devlet, Asitane, Asitane-i Saadet gibi yüceltici sıfatların olduğu isimleri tercih etmişlerdir. (Y.N)

3 İstanbul yerli yabancı pek çok seyyah, şair, sanatkar ve yazarın ilgisini çekmiş bir şehirdir. İstanbul'u konu alan pek çok eser olmakla birlikte genel bir fikir vermesi açısından bkz., Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı,* Yay. Haz. Abdullah Uysal (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987); Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser (İstanbul Tarihsiz); Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986).

planların tamamına yakını da, *"Doğu Sorunu"* veya *"şark meselesi"*nin düğüm noktasını oluşturan İstanbul'da, Osmanlı-Türk idaresine son verilmesi noktasında birleşmiştir.[4] XIX.asrın başlarından itibaren *"Hasta Adam"* olarak tanımlanan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların paylaşımı büyük devletlerin öncelikli konuları arasında bulunuyordu.[5] Hasta adamın mirasının paylaşımında anlaşamadıkları mekan ise, İstanbul idi.

XVIII.yüzyıl başında Rus Çarı Büyük Petro'ya göre İstanbul, sıcak denizlere ulaşmak için ele geçirilmesi gereken bir kapı, XIX. asrın başlarında Napoleon Bonaparte'a göre *"dünya imparatorluğu"*nun merkezi,[6] keza aynı dönemde Rus Çarı I.Aleksandr'a göre de *"dünya imparatorluğu"*nu kurmak için ele geçirilmesi elzem olan bir yerdi. Bir başka bir ifadeyle İstanbul, sahip olduğu tarihî ve coğrafî konumuyla XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla uzanan tarihi dönemde, büyük hedefler güden muhayyel imparatorlukların rüyalarını süsleyen bir şehirdi. 1843 yılında şehri ziyaret için gelen ünlü Fransız yazarı Gerard de Nerval'in ifadesiyle *"Muhteşem İstanbul"*, *"muhakkak dünyanın en güzel yeri"* idi.[7] Nerval eserine, çeşitli din, milliyet ve etnik unsurun huzur içinde yaşadığını belirttiği İstanbul'da, *"Türklerin gösterdiği evrensel müsamahanın yüceliğini anladım"* diye not düşmüştür.[8]

Birinci Dünya Harbi yıllarındaki paylaşım projelerinde de Osmanlı başkenti İstanbul, en önemli gündemi oluşturan konuy-

4 Edouard Driault, *Şark Mes'elesi*, çev. Mehmet Nazif (İstanbul 1328), s. 17-19; ayrıca bk., Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)* (İstanbul 1995), s. 48 vd. Şark Mes'elesi hakkında kısa, derli-toplu bilgi için bk., Kemal Beydilli, "Şark Mes'elesi", *DİA*, c. 38, s. 352-357.

5 Rus Çarı I. Nikola, 9 Ocak 1853 tarihinde St. Petersburg'da verdiği bir baloda İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour'la yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'ni "*hasta adam*" olarak vasıflandırmış ve Osmanlı Devleti'nin mirasını İngiltere ile paylaşmayı teklif etmiştir. İngiltere hükûmeti şimdilik kaydı ile Rusya'nın önerilerini kabul etmemiştir. Bk., Edouard Driault, *Şark Mes'elesi*, s. 231; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih* (İstanbul 1944), s. 184; ayrıca bk., Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara 1970), s. 69-71.

6 İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)* (Ankara 1964), s. 266.

7 Gerard de Nerval, *Muhteşem İstanbul,* Çev. Refik Özdek (İstanbul 1974), s. 9.

8 Gerard de Nerval, *Muhteşem İstanbul,* s. 181.

du. Mart-Nisan 1915 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleştirilen Londra konferansında, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Rus hakimiyetine bırakılması onaylanırken;[9] bu durum, 23 Ekim 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşmasında da tekrar kabul görmüştür.[10] Böylece Avrupa'nın büyük devletleri İstanbul ve Boğazlar bölgesini aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla müttefiklik hatırına -şimdilik-Çarlık Rusyasına -kerhen- bırakmayı kabul etmiş görünüyorlardı. Öte yandan, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi, uluslararası dengeleri sarsınca müttefikler İstanbul'u Rusya'ya vermekten vaz geçmişler; İstanbul bundan böyle İngilizler'in, Fransızlar'ın, İtalyanlar'ın ve -çömezleri Yunanların- ele geçirmek istedikleri/paylaşamadıkları bir merkez olmuştur. Bütün bu gelişmeleri daha savaş yıllarının başından beri takip eden Osmanlı idarecileri, ülkeyi askerî ve mülkî bakımdan bir taksimata tabi tutarak İstanbul'u askerî mıntıka içerisinde bırakacak bir savunma planına dahil etmişlerdi.[11] Nitekim savaşın ilerleyen yıllarında İstanbul'u bir türlü paylaşamayan İtilaf Devletleri, şehri beraber yönetme, ortak kontrol altında tutma, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne de böylece hükmetme fikrinde birleşmişlerdi.[12]

Birinci Dünya Savaşının daha başında Osmanlı başkenti İstanbul'u hedef alan İtilaf Devletleri, Türkleri başkentlerinde vurup bir an önce barışa zorlamak düşüncesiyle 1915 yılında Çanakkale Boğazına büyük bir armadayla yüklenmişler, daha sonra amfibi ha-

9 Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, s. 364-365; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 305. Ayrıca bk., Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* (Ankara 1978), s. 40-41. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III/2 (Ankara 1991), s. 103-123.

10 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* s. 42. Ayrıca bk., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III/2, s. 124-127.

11 Enver Paşa imzasıyla Osmanlı ülkesinin mülki ve askeri mıntıkaya bölünmesi hakkında yapılan bu taksimat hakkında bilgi için bk., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), Dosya Usulü İrade Tasnifi *(DUİT),* Dosya (Ds): 54-1 (1-10), Fihrist (F): 7, 29 Ağustos 1334.

12 1914 yılı verilerine göre 1.937.900 kilometre karelik bir alana sahip olan Osmanlı Devleti'nin nüfusu 26.372.000'dir. Bu nüfusun 11.387.000'u Türkler oluştururken kalanı da diğer unsurlardı. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1994), s. 4.

rekat ile desteklemişler ancak başarılı olamayıp mağluben çekilmek zorunda kalmışlardı. Çanakkale'de Türk askerinin sergilediği kahramanlık ve metanet, boğazın aşılmasını imkansız hale getirdiği gibi, müttefiklerin İstanbul'u kolayca ele geçirme planları da suya düşmüştü. İtilaf Devletleri daha sonra diğer cephelerden Osmanlı Devleti'ne saldırıya geçmişler; Türkler dört yıl boyunca pek çok cephede emperyalistlere karşı büyük bir gayretle, yokluk ve sıkıntılara rağmen mücadelelerini sürdürmüşlerdi. Savaşın son yılına (Eylül-Ekim 1918) gelindiğinde pek çok cephede çözülmeler yaşanmış; Türk orduları uzun ve yıpratıcı muharebelerde giderek güçten düşerek Anadolu'ya doğru çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.[13]

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Teslime Zorlamak İçin 1917 ve 1918 Yılında İstanbul'a Yönelik Hava Saldırıları

Türk ordularının Suriye cephesinde yaşadıkları çözülmeden sonra geri çekilme emareleri gösterdikleri bir sırada İngilizler, Osmanlı başkentini psikolojik bir baskı altına almak amacıyla İstanbul'a hava taarruzunda bulunmaya karar verdiler. İngiliz uçaklarıyla İstanbul'a yönelik ilk hava saldırısı 9 Mart 1917 tarihinde gerçekleştirilmiştir.[14] Nitekim, 9-10 Temmuz 1917 gecesi, İstanbul ufuklarında görülen ve 4 uçaktan oluşan düşman filosu İstinye Körfezinde bulunan Yavuz zırhlısına ve Harbiye Nezareti kışlası ile civardaki kışlalara saldırı düzenlemiş, epeyce hasar verdirmiştir. Bu saldırıda 33 Asker şehit edilirken 17 asker yaralanmış, bir zırhlı gemi de batırılmış; ancak bu hadise İstanbul kamuoyunda pek duyulmamıştır.[15]

Asıl büyük saldırı, 1918 yılı Temmuz ayında vuku bulmuştur. Altı uçaktan oluşan düşman filosu, 7 Temmuz 1918 günü İstanbul'a saldırı planlamış ancak, Türk hava filosunun önleyici tedbirleri saye-

13 Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşında pek çok cephede mücadele verdi. Ordunun bu dönemdeki durumu hakkında bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)* (Ankara 2001), s. 18-24.

14 İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV (İstanbul, 1972), s. 436.

15 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018), s. 99-130.

sinde bomba atmaya fırsat bırakılmadan kaçırılmıştır.[16] 23 Temmuz 1918 günü (Iyd-i millî günü) yeni bir hava saldırısında bulunan İngiliz uçakları,[17] Aksaray, Şehremini, Fatih, Unkapanı, Bayezıd, Beyoğlu, Hasköy ve Üsküdar taraflarını bombalayarak bazı ev ve işyerlerinin hasar görmesine, insanların yaralanmasına sebep olmuşlardır.[18] 25 Temmuz 1918 tarihli Osmanlı resmî bildirisinde, altı düşman tayyaresinden oluşan düşman filosunun öğleden sonra saat 3:00'te bombalar atıp zarar verdikleri belirtilmekte idi.[19] Bir başka hava saldırısı ise dört gün sonra 27/28 Temmuz 1918 gecesi gerçekleştirilmiştir. İstanbul'a yönelik olarak gerçekleştirilen bu ikinci hava saldırısında düşman uçakları bir iki bomba atmışsa da hedefe isabet ettiremeden geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[20]

19/20 Ağustos 1918 gecesi yapılan hava saldırısında maddi hasar olmuş, ölen yaralanan olmamıştır. 21/22 Ağustos 1918 tarihinde gece yarısına doğru, iki ayrı filo halinde hücum eden düşman uçaklarının Harbiye Nezaretini hedef alarak attıkları bombalar, çarşı civarına düşerek sekiz kişinin yaralanmasına ve bazı dükkanların maddî hasara uğramasına sebep olmuştur.[21] Bu saldırıdan birkaç gün sonra, 25/26 Ağustos 1918 gece yarısında düşman uçakları yeni bir taarruz gerçekleştirmişler; bu saldırıda şehrin kenar semtlerine bir kaç bomba atmışlar fakat önemli bir zarar olmamıştır.[22] Bunu takip eden dönemde daha şiddetli hava taarruzu, 27/28 Ağustos 1918 gece yarısına doğru başlamış ve atılan bombalardan bir çocuk şehit olurken, 11 kişi de yaralanmıştır. Bu saldırılarda İstanbul'da 250 evin

16 İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 447.

17 Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi (İA),* c. V/2, s. 1214/42.

18 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 171-174.

19 *Vakit*, nr: 264, 25 Temmuz 1918; *İkdam*, nr: 7706, 25 Temmuz 1918.

20 İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 447. Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s.,179-181.

21 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 193-204.

22 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 204-209.

bombardımandan dolayı yandığı tespit edilmiştir.[23] O gece bir düşman uçağı düşürülmüş, pilotu yaralı olduğu halde ele geçirilmiştir. Düşman bu son hava taarruzu esnasında halka hitaben beyannameler de atmıştır.[24] Atılan beyannamelerde Türk ordularının yenildiği ifade edildikten sonra, Türklerin teslim olmaları gerektiği dile getiriliyor ve böylece halk üzerinde bir panik ortamının doğmasına psikolojik bir baskı uygulamaya çalışılıyordu.

Öte yandan, 21/22 Eylül 1918'de düzenlenen hava saldırısında şehirde fazla bir zayiat olmazken iki düşman tayyaresini düşürülüp pilotları da esir alınmıştır.[25] İstanbul, 18 Ekim 1918 tarihinde biri öğleden evvel, öbürü öğleden sonra olmak üzere, beş düşman uçağından oluşan bir filo tarafından yapılan iki hava taarruzuna uğramış, en çok zayiat da bu saldırıda olmuştur. Bu hava saldırısından düşman uçaklarından atılan bombalardan 55 kişi ölmüş, 106 kişi de çeşitli yerlerinden yaralanmıştır.[26] İstanbul'da yaşayan Amerikalı, İngiliz ve Fransızlar İtilaf Devletleri Akdeniz Müttefik Kuvvetler Komutanlığına bir mektup yazarak İstanbul'a yönelik hava saldırılarının bir an önce durdurulmasını talep etmişlerdir.[27] İstanbul'a yönelik son hava saldırısı ise 25 Ekim 1918 tarihinde vuku bulmuş, ancak Türk pilotlarının önleyici tedbirleri sayesinde şehri bombardımana tutamadan ayrılmışlardır.[28] Bu sırada İngiliz uçaklarından atılan beyannamelerde Bulgaristan'ın mütareke yaptığı hatırlatılarak, Osmanlı Devleti'nin de artık barış istemesinin zamanının geldiği bildirilmiştir.[29]

23 İsmail Hami Danişment, *Aynı eser*, s. 447. Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 209-220.

24 Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İA.,* c V/2, s. 1214/42.

25 Düşürülen düşman tayyareleri İstanbul halkının görebilecekleri yerlerde sergilenmiştir. Ayrıntı için bk., Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 240-251.

26 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 256-273.

27 BOA., HR.SYS., nr: 2460/41-3, 4, 5.

28 Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 277-285.

29 Genkur. ATASE Arşivi., Kls: 3471, Ds: 150, F: 019-06. Beyanname metni için ayrıca bk., Emin Kurt-Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, s., 287-289.

Bu taarruza karşı havalanan Fazıl Bey idaresindeki bir Türk uçağının kahramanca mücadelesini ve bir düşman uçağının düşüşünü İstanbul halkı heyecanla seyretmiş, bu olay İstanbul basınında genişçe yer ederek, halkın moralini yükselten bir hadise olmuştur.[30] İtilaf devletleri tarafından gerçekleştirilen bu hava taarruzlarının asıl amacı, Osmanlı Devletini bir an evvel barış masasına oturtmaya zorlamak idi. Nitekim, bu olaylar sırasında önde gelen sivil ve asker devlet ricali de barıştan yana olduklarını açıklamaya başladılar. Basın da bu kamuoyunu bu yönde açıklamalarda bulunarak barışın bir an önce imzalanması yönündeki isteklerine tercüman olmakta idi. Uzun harp yıllarının verdiği sıkıntı ve elem herkesi bezdirmiştir. Bu yüzden ateşkes antlaşmasının kaçınılmaz olarak imzalanması gerekiyordu.

Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un İşgaline Yönelik Planlar

1918 yılı sonbaharına doğru Suriye ve Irak'taki son Osmanlı topraklarının İtilaf orduları tarafından işgali savaşın geleceğini ve yapılması düşünülen nihai barışın da şekillendirilmesini önemli ölçüde etkilemiş; İtilaf Devletleri Anadolu'daki son kalan toprakların da paylaşılması ve işgaline yönelik planları uygulamaya koymuşlardı. Aslında bu planlardan evvel İngiliz başbakanı Lloyd George, 5 Ocak 1918 tarihli açıklamasında Osmanlı Devleti'ne dair şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Biz Türkiye'yi ne başkentinden, ne de ırk bakımından Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için döğüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçit milletlerarası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır...*"[31]

Bu açıklamalardan çıkan sonuçlara göre, Britanya İmparatorluğu yöneticileri Osmanlı barışı konusunda ABD başkanından daha önce harekete geçmişler, ancak barış konusunda müttefikler arasındaki çelişkiler de bir türlü durulmamıştır. Amerikan Başkanı Wilson'un 14 ilkesi, o zamanın güçlü bir devletinin barış havarisi

30 Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İA.,* c V/2, s. 1214/42.

31 Tevfik Bıyıklıoğlu-Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* I (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., 1992), s. 21.

kesilmiş olan başkanının görüşlerini yansıttığı için geniş yankı uyandırmıştı. Türkleri ilgilendiren 12. madde,[32] Osmanlı ülkesinde kamuoyunu harekete geçirmiş hatta bu ilkelerin savunucuları cemiyetleşerek bir araya gelmişler ve Wilson Prensipleri Cemiyeti adı altında örgütlenmişlerdi.[33] İtilaf Devletlerinin İstanbul'a dair nihai hükmü, Türklerin elinde kalsa bile şehirde ve boğazlarda uluslararası bir denetim kurulması yönünde idi.[34]

1918 yılı Eylül ayına gelindiğinde Türk Ordularının Kafkas cephesi hariç olmak üzere[35] diğer cephelerden yenilgiyle çıkmaları ateşkes antlaşmasının bir an önce imzalanmasını gündeme getirmişti. Dönemin Sadrazamı ve Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, son gelişmeler üzerine mütarekenin imzalanması kaçınılmaz bir hale gelmişti.[36]

32 ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ortaya koyduğu 14 maddelik prensiplerden 12. madde Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Türkleri ilgilendiriyordu. 12. maddede şöyle deniyordu: *"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hakimiyet sağlanmalıdır. Fakat bu gün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına alınması lazımdır. Çanakkale boğazı milletler arası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır."* Bk., Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)* (Ankara 1975), s. 452-464. Ayrıca bk., Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar* (Ankara 1988), s. 151-153.

33 Wilson Prensipleri Cemiyeti nizamnamesi hakkında bilgi için bk., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* (Ankara 1952), s. 446-447. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* s. 147-194.

34 Hatta İngiliz belgelerinde Türklerin Avrupa'dan atılmaları, İstanbul'un tamamen Türklerden alınması gibi ifadeler kullanılmıştır. Bk., *The British On The Origin of The War, 1896-1940; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* adlı eserden naklen, Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 22.

35 Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu 1918 Temmuz ayında başlattığı harekatı başarılı bir şekilde tamamlayarak Eylül ayı sonlarına doğru Bakü'ye girmiştir. Bu konuda bilgi için bk., Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı* (Ankara 1996).

36 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* c.II, (Yay. Haz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 27-28; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)* (Ankara, 1997), s. 161.

Osmanlı Devleti, ateşkes antlaşmasını imzalayarak savaş haline son vermek isteyince, müttefiklerin de uygun buldukları Mondros'ta görüşmelere başlanmıştı. Ahmet İzzet Paşa hükûmeti, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında bir heyeti bu amaçla görevlendirdi.[37] Türk delegasyonun başında bulunan Rauf Bey'e, verilen talimatnamede, özetle padişahın egemenlik haklarının muhafazası, Boğazların ve başkentin Türkler elinde kalması, yalnız boğazlardan Yunan savaş gemileri hariç diğer ülkelerin ticaret gemilerine geçiş ruhsatının verilmesi, ordunun terhisi vb. gibi konularda yetki verilmişti.[38] Rauf (Orbay) Beyin hatıralarına bakıldığında, İngilizlerin görüşmelerde Türk tarafına oldukça katı davranışlarda bulundukları anlaşılmaktadır.[39] Görüşmeler esnasında Rauf Bey, kendisine hükûmet tarafından verilen talimatname ile bağdaşmayan pek çok teklifin İngilizler tarafından önüne konulduğunu ifade ederek, kanaatlerini hükûmet merkezine zaman zaman iletmek gereğini hissettiğini belirtir.[40] Orbay'ın ifadelerine göre, Mütareke şartları gayet ağır ve durum son derecede elem vericidir. Önerilen şartları ağır bulan Orbay, kesin kararı hükûmete bırakmakla birlikte, çıkar yolun, görüşmeler sırasında kendisine güven veren ve biraz samimiyet gösteren İngilizleri fazla gücendirmeden metni imzalamak olduğunu belirtir.[41] Hükûmetin gönderdiği talimatta ise, özellikle İstanbul'un işgal edilmemesine, Boğazları işgal edecek kuvvetler arasında Yu-

37 Osmanlı hükûmeti tarafından mütarekeyi imzalamak üzere görevlendirilen heyette Bahriye Nazırı Deniz Kurmay Albay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Deniz Kurmay Yarbay Sadullah Bey, katip olarak da Ali Fuat (Türkgeldi) Bey bulunuyordu. Rauf Orbay hatıralarında da mütarekenin ayrıntılarını bulmak mümkündür. Bk., Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım* (Yay., Haz. Emre Yayınevi) (İstanbul, 1993), s. 68-157. Mütarekeye dair farklı bir yorum için bk., David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918* (Çev. Mehmet Harmancı) (İstanbul 1994), s. 361-378.

38 Ahmet İzzet Paşa hükûmeti tarafından Rauf Bey Başkanlığındaki heyete 8 maddelik bir talimatname verilmiştir. Bilgi için bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 33-35; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı),* s. 167-168.

39 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, s. 130 vdd.

40 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 38.

41 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, s. 125, 146-147.

nan ve İtalyan askerlerinin yer almamasına dikkat edilmesi gerektiği hatırlatılıyordu.[42] Hükûmet, İstanbul'un askerî işgale uğramaması hususu üzerinde hassasiyetle duruyordu. Uzun tartışmalardan sonra Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 günü saat 20.03'de imza edilmiş; 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.[43] Mütareke sonrası İstanbul'a dönen Rauf Orbay basına yaptığı açıklamalarda şunları söylemiştir:*"…Bu mütareke ile devletimizin istiklâli, saltanatın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır… İngilizlerin Osmanlıları yaşatma fikrinde olduklarına inanıyorum. İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacak, Adana işgal edilmeyecektir."*[44]

Mütarekeyi takip eden dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetinin lider kadrosunun İstanbul'dan ayrılmaları Ahmet İzzet Paşa kabinesi hakkında çeşitli söylentilerin çıkmasına yol açınca sıkıntılar artmış,[45] Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştı.[46] Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa kabinesi de son derece sıkıntılı bir dönemde işbaşına gelmişti.[47]

İstanbul'da Osmanlı yöneticileri tarafından ateşkes hükümlerinin olumlu yönde değerlendirilmesinden doğan ılımlı havayı dağıtmak isteyen İngilizler, hemen harekete geçmişlerdi. İngiliz Dışişleri bakanı A. James Balfour, İstanbul'da görülen iyimser demeçler nedeniyle 9 Kasım 1918 tarihinde Calthorpe'a gönderdiği telgrafta, Türklerin mütarekeyi kendilerine göre iyimser yorumlamalarına fırsat verilmemesini hatırlatılarak, *"İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair her hangi bir yazıyla Türk hükûmetine güvence verilmemesini"* [48] ihtar etmekte idi.

42 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 38-39; ayrıca bk., Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, s. 129.

43 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 39-41. Mütareke maddeleri için de bk., *Aynı eser*, s. 42-49.

44 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 50.

45 Ahmet İzzet Paşa 25 gün iktidarda kalmıştı. Bilgi için bk., Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. II, s. 35.

46 *İkdam* nr: 7811, 10 Kasım 1918; *Vakit* nr: 377, 10 Kasım 1918; *Takvim-i Vekayi(TV)* nr: 3392, 12 Teşrin-i sani (Kasım) 1918.

47 *TV* nr: 3392, 12 Teşrin-i sani 1918.

48 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 51.

İtilaf Devletleri mütarekenin 7. maddesine[49] dayanarak, güvenliklerini tehdit edecek durumların ortaya çıktığını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin kimi bölgelerini işgale kalkıştılar. İttihat ve Terakki döneminde Maliye Nazırlığı yapmış olan Cavit Bey, Mütarekenin imzalandığı günlerin panoramasını çizerken şöyle bir öz eleştiride bulunuyordu: *"…(2 Teşrin-i sani 1334), cumartesi, dün bütün Beyoğlu sokakları bayraklarla donatılmıştı. Sanki memleket için bir yevm-i iyd imiş… Filhakika bunun asıl müsebbibi Rumlar. Fakat onlara meydan veren bizler de mes'ul değil miyiz?"*[50]

İtilaf donanması, 7 Kasım 1918 tarihinde yardımcı gemileriyle beraber mayınları temizlemek bahanesiyle Çanakkale Boğazından içeri girdi,[51] 11 Kasım tarihinde diğer harp gemileri bunları takip etti. 12 Kasım'da ise, Yunanlıların meşhur Avrerof zırhlısı Çanakkale Boğazından Marmara'ya giriş yaptı. 13 Kasım 1918 günü, İtilaf Devletlerinin 61 parça harp gemisinden müteşekkil donanması,[52] mütareke şartlarının kendilerine verdiği yetkiye dayanarak, İstanbul önlerine gelip demir atmışlardı. Bu donanmada 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı bulunuyordu.[53] 13 Kasım günü Boğazdan 11 harp gemisi ile Yunanlıların bir zırhlısı daha giriş yapmış ve toplam gemi sayısı 73'e çıkmıştır. İtilaf Filo komutanlığı ile İstanbul Boğaz komutanlığı arasında yapılan protokolle 15 Kasım

49 Mondros mütarekenamesinin 7. maddesinde şöyle deniyordu*: "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktaları işgal hakkını haiz olacaklardır."* Bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 47.

50 Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), (İstanbul: Temel Yay., 2000), s. 40.

51 Bilgi için Bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 169.

52 13 Kasım 1918 günü İstanbul boğazının Marmara Denizi ağzına demirleyen İtilaf donanmasındaki gemi sayısı farklı şekilde verilmektedir. Genelkurmay Başkanlığı yayını olan *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* adlı eserde bu sayı 61 olarak verilmişken, Murat Sertoğlu bu sayıyı 55 parça gemi olarak ifade etmektedir. Krş. Murat Sertoğlu, *Aynı makale*, s. 1214/43.

53 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 170. O dönemde verilen bilgilere göre İtilaf donanmasında 22 İngiliz, 18 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisi mevcut bulunmaktadır.

günü Boğazdaki müstahkem mevkilerin Türk askerleri tarafından boşaltılması istenmiştir.[54] Buna göre İtilaf donanması öncelikle karaya asker çıkartarak, müstahkem mevkileri işgal edecek, daha sonra şehre çıkarılacak ve müteakiben de şehrin çeşitli yerlerini işgal edip yerleşecekti. Böylece İstanbul için, *"İşgal Devri"* diye anılan acı ve bir o kadar da felaketli bir dönem başlamış oldu. 14 Gün sonra da, İngiliz kumandanı General Sir Henry Maitland Milne İstanbul'a gelmiş[55] ve Beyoğlunda'ki İngiliz Kız Lisesine karargahını kurmuştur. Bu arada 15 Kasım tarihine kadar İstanbul önlerinde demirleyen İtilaf harp gemisi sayısı 167'e ulaşmıştır. Buna göre, İngiltere 67, Fransa 22, İtalya 10, Yunanistan'da bir harp gemisiyle temsil ediliyordu. Diğer gemiler ise yine bu devletlere ait yardımcı sınıf destek gemileri idi.[56]

Mütarekenameye aykırı olarak İstanbul'un 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından askerî bakımdan kontrol altına alınması, antlaşmayı imzalayan hey'et başta olmak üzere, asker-sivil tüm yönetim ve halk kesimi ile Mebusan Meclisi tarafından şaşkınlık ve hayretle karşılanmıştı. Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının lağvedilmesinden sonra[57] trenle İstanbul'a ulaşan Mirliva Mustafa Kemal Paşa da İtilaf donanmasının İstanbul önlerine demirlediği sırada şehre gelmişti.[58] Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde uzun süren savaşlardan dolayı milletin yorgun ve fakir bir hale düçar

54 Gnkur. ATASE Arşivi: 1/4, Kls: 51, Ds. H-1, F: 28-30; ayrıca bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 172-173.

55 Mithat Sertoğlu, *Aynı makale*, s. 1214/43.

56 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 180.

57 Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığındaki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 46, Ankara, Mart 2000, s. 37-87.

58 Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım sabahı Haydarpaşa istasyonuna vardıktan sonra Karaköy tarafına geçerken tarihe geçen meşhur *"Geldikleri gibi giderler!"* sözünü söylediği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten sonra ülkenin düşman istilasından kurtarılması yönünde teşebbüslerde bulunmuş; yakın arkadaşları ile sık sık bir araya gelmiş, nihayet ordu müfettişi olarak Samsun'a çıkarak Milli Mücadele hareketini başlatmıştır. Bu konuda bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)* (Ankara, 2002).

olduğunu, idarecilerin de kendi çıkarlarını düşündüğü belirtmiştir.[59] Paşa İstanbul'da yaklaşık 5,5 ay kadar kaldı ve yakın arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunarak ülkenin kurtuluşuna yönelik çareleri aramaya başladı.[60]

İtilaf Devletleri, 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren İstanbul'un işgaline yönelik planlarını bir an önce uygulamaya koymak için sabırsızlanıyorlardı. Nitekim, bu maksadı gerçekleştirmek üzere, 13 Kasım tarihinde İtilaf filosundan 2.616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askeri olmak üzere toplam, 3.626 asker karaya çıkarılmıştır.[61] İngiliz askerlerinden 2.000 kişi Beyoğlu bölgesindeki kışlalarla, yabancı okul ve hastahane gibi müesseselere, bazı otel ve hususi binalara yerleştirildiler. Geri kalan İngiliz askerleri ise, Boğaz ve Rumeli yakasında, Rumelikavağı, Yenimahalle ve Büyükdere'den Bebek'e kadar uzanan sahadaki karakollara yerleştirildiler. İlk işgal günleri İstanbul'da çeşitli resmî ve gayr-ı resmî binalara yerleştirilen İtilaf kuvvetlerinin durumu şu şekilde tespit edilmiştir: Taksim kışlasına 237 İngiliz süvarisi, Cadde-i Kebir'deki Ayarlı Apartmanına 120 İngiliz piyadesi, Bursa sokaktaki Fransız okuluna 250 Fransız piyade ve topçusu, Tepebaşındaki Bevü oteline 150 İngiliz piyadesi, Polonya sokaktaki Fransız okuluna 250 İngiliz piyadesi, Posta sokaktaki Fransız okuluna 250 Fransız askeri, Tulumba sokaktaki eski Hukuk Mektebine 400 İtalyan piyadesi, Asmalı Mescit Kohut birahanesine 8 İngiliz piyadesi, Merkez Rıhtım hana 100 İngiliz askeri, Kuledibi hastahanesine 60 İngiliz askeri, İtalyan hastahanesine 70 İtalyan askeri, Şişli Fransız hastahanesine 10 Fransız askeri, Karaköy Fransız yetimhanesine 8 Fransız askeri, Mühendis mektebine 12 Fransız askeri, Bebek Darüleytam binasına 10 Fransız askeri, Rumelikavağı Topçu kışlasına 720 İngiliz askeri, Rumelikavağı Sarıtabya kışlasına 170 İngiliz askeri, Rumelikavağı Tellitabya kışlasına 42 İngiliz askeri, Yenimahalle kışlasına 25 İngiliz askeri, Büyükdere Çayırbaşı Askerlik şubesinde Yüzbaşı Ali'nin hanesine 12 İngiliz askeri, Büyüktere Bira fabrikasına 100 İngiliz askeri, Büyükdere Madam Hepi Hasta-

59 M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* c. I (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1987), s. 1.

60 Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920),* s. 57-70.

61 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu* (Ankara, 1998), s. 11.

hanesine 150 İngiliz askeri, Büyükdere İtalyan Salamon'un hanesine 175 İngiliz askeri, Bebek İtalyan okulu ve Cadde-i Kebir'de Lüksemburg sineması üzerindeki 124 nolu haneye 150 İngiliz askeri yerleştirilmiştir.[62] O gün İngilizlerin bir taburu İstanbul'da bir yürüyüş yapmış ve Müttefik Kuvvetlerin İşgal Komutanı Sir Henry Maitland Wilson Beyoğlundaki İngiliz Kız Lisesinde törenle karşılanmış ve karargâhını kurmuştu.[63]

İngilizler bu ilk işgal olayının ardından ihtiyaç duyduklarında Türklere ait kamu ve özel binaları işgal edip askerlerini yerleştirmişlerdir. Kasım ayın içerisinde Pangaltı'daki Harbiye Mektebi binası, daha sonra Askerî Mektepler Müfettişliği binası ile Pendik ve Maltepe'deki talimgahların boşaltılması istenmiş ve İngiliz askerleri buralara yerleştirilmiştir. Diğer taraftan Saraçhane ambarı, Ahırkapı inşaat fabrikası, otomobil taburu, Müze-i Hümayun Fransızlar tarafından, Süleymaniye kışlası ve civarındaki binalarla Medresetü'l-kudat İngilizler tarafından işgal olunmuştur.[64] İngilizler, 1919 yılında ise özellikle büyük konaklara göz dikmişler, buraların boşaltılmasını talep etmişlerdir. Bunlar içerisinde Halil Rıfat Paşa'nın konağı ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin konağı da bulunmakta idi.[65]

Ayrıca İngilizler Ermeni yetimhanesi yapmak üzere pek çok binayı da işgal etmişlerdi.[66] İngilizlerin bu maksatla Beşiktaş'ta bulunan Erkek Lisesi binası da işgal etmişti.[67] Hatta Kuleli Askeri İdadisi binası da bu maksatla İngilizler tarafından daha sonra işgal edilmiştir. İşgal edilen bu yerlerde kaçırılan pek çok yetim Türk çocuğu da Ermeni olduğu iddiasıyla alıkonulmuştur.[68] İstanbul Polis Müdüriyeti bu hususta 28 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine

62 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c. I (İstanbul, 1975), s. 67-68.

63 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I (Ankara, 1973), s. 62.

64 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c. I, s. 438.

65 BOA., (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti), 50/16.

66 Nakliye Umum Müfettişliğinde görevli Kaymakam Ahmet Esat Bey'in evi de bu maksatla işgal edilmiştir. Bk., BOA., DH. KMS., 51-1/11.

67 BOA., DH. KMS., 49-2/72, F: 3.

68 Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve

gönderdiği raporda çocuk kaçırma meselesini uzun uzadıya anlatarak gerekli tedbirin alınması için karma bir komisyon kurulmasını ve kendilerine de bu konuda yetki verilmesini istemiştir.[69] Bu durum daha sonra da sık sık gündeme getirilmiş; hatta Şeyhülislamlık makamı da bu sırada sadarete başvurarak tespit ettiği bilgileri vererek kaçırılan Türk çocuklarının ailelerine iade edilmesini rapor etmiştir.[70]

İstanbul'a ilk gelen İtilaf filosunun kuruluşunda olduğu gibi, karaya çıkan birlikler içerisinde İngilizler çoğunlukta idi. Bundan dolayı, işgalden hemen sonra müttefikler arasında İstanbul şehrinin genel sorumluluğunun kimde olacağı ve üç devletin (İngiltere, Fransa, İtalya) birliklerinden oluşan kolordunun kime bağlanacağı meselesi ortaya çıktı. İngilizler işgal birlikleri içerisinde en çok kendi askerlerinin bulunduğu gerekçesiyle sorumluluğun kendilerine verilmesini istiyorlardı.[71] Müttefiklerin İstanbul'daki örgütlenmesinde başta Müttefik Yüksek Komiserliği bulunuyordu ve bunlara bağlı İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserleri görev yapıyordu. Buna bağlı olarak Müttefik İşgal Kuvvetleri Askerî Komutanlığı, Müttefiklerarası Kontrol ve Örgütlenme Komisyonu ve Pasaport büroları yer alıyordu. Müttefiklerarası Kontrol ve Örgütlenme Komisyonu da, Malî Komisyon, Hapishane Komisyonu ve Basın komisyonu olmak üzere üçe ayrılıyordu.[72] Müttefik ordularının askeri komisyonu ise daha detaylı haliyle şu şekilde örgütlenmişti: Başta Müttefik Yüksek Komiserleri olmak üzere buna bağlı olarak Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri Komutanlığı, bunun altında generallerden oluşan bir yönetim komitesi yer alıyordu. Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri komutanlığı bünyesinde Askerî mahkemeler, İngiliz Pasaport Kontrol şubesi ve özel istihbarat elemanları yer alıyordu. Kontrol ve Organizasyon Alt Komitelerinde ise, Silahsızlanma (başkanı İtalyan, Osmanlı Ordusunun silahsızlandırılmasından sorumlu), Bahriye ve Boğazlar, Jandarma (başkanı Fransız), Polis, El Koyma, Sansür, Sağlık/Tıp, Selamla-

Hristiyanlaştırılması", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c. II, Sy: 2 (Ankara Güz 2000), s. 265-283.

69 BOA., DH. KMS., 52-2/79, F: 8.

70 BOA., Babıali Evrak Odası (BEO), Meşihat Gelen nr: 352732.

71 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, s. 6.

72 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923* (İstanbul, 1994), s. 112.

ma gibi birimler bulunuyordu.[73] İtilaf filolarının başında İstanbul'a gelen İngiliz Amirali Calthorpe, İngiliz Yüksek Komiserliği görevini üzerine almıştı. Yüksek Komiser yardımcılığına Koramiral Richard Webb, birinci siyasî memurluğa T.B. Hohler, ikinci siyasî memurluğa da Sir Andrew Ryan getirilmiştir. Fransız Visamirali Amêt de Fransız Yüksek Komiseri tayin olunduğunu Osmanlı Hariciyesine 18 Kasım tarihinde tebliğ etmişti. İtalyanlar ise Yüksek komiserliğe Kont Sforza'yı tayin etmişlerdi. İtilaf birlikleriyle, İtilaf Yüksek Komiserliklerinden başka İstanbul'da aşağıda gösterilen İtilaf yüksek komuta makamları bulunmakta idi:

1. Fransız Şark Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey,
2. İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkomutanı General Milne,
3. Avrupa Türkiyesi ve Boğazlar İtilaf Kuvvetleri komutanı General Wilson,
4. İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutan yardımcısı Fransız Generali Brunueat,
5. İtilaf Deniz ve Kara Komisyonu başkanı Tuğgeneral E.İ.F. Voughan,
6. 122. Fransız tümeni komutanı General Topart.[74]

İstanbul'da İtilaf komuta makamlarının deniz ve kara kuvvetlerinin yerleşmeleri, başkentin fiilî olarak işgal altına girdiğine şüphe bırakmıyordu. Bu işgal, Osmanlı yöneticileri tarafından Mondros'ta imzalanan mütarekenin hiçbir hükmü ile bağdaşması mümkün olmayan bir durum olarak değerlendirilmekle birlikte, aslında, 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf filosunun gelmesi ile başlayan hareket ayni gün fiilî bir işgale dönüşmüş idi.

13 Kasım ve takip eden dönemde İtilaf Devletleri, Osmanlı başkentinde denetimi daha sıkı yürütmek, İstanbul'da her bakımdan kontrolü sağlamak amacıyla kimi alt denetim mekanizmaları da teşkil etmişlerdi. İstanbul'da denetimi sağlamak maksadıyla teşkil edi-

73 Bilge Criss, *Aynı eser*, s. 113.

74 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s.181.

len ve yukarıda bahsedilen komisyonlar, Osmanlı hükûmetine rağmen, İstanbul'da her türlü denetimi ellerinde tutmaya gayret ediyorlardı. Bu komisyonlar sırasıyla polis, sağlık, gıda, cezaevi, sansür ve telgraf denetimi, levazım, pasaport, donanma ve ordu komisyonları ile liman denetiminden sorumlu idiler.[75] Özellikle pasaport bürosu vizesi bulunmayanların Boğazda karşıdan karşıya geçmesine veya İstanbul'dan ayrılmasına, şehre girmesine izin dahi vermemek gibi bir uygulamayı da başlatmıştır. İşgalle birlikte İstanbullular, kendi şehirlerinde bir yerden bir yere pasaport ile gitmek mecburiyetinde kalmışlardı.[76] Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, bütün bunların yanında kimi zaman keyfi bazı uygulamalarda da bulunabiliyordu. Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimlerin askerlikten muafiyeti konusunda onlara destek oldukları gibi,[77] Ermenilere tehcirden dolayı, Osmanlı hükûmetince verdirilen zararın Ziraat Bankasından ödettirilmesi yolundaki talepleri,[78] Rum ve Ermenileri İngiliz üniforması giydirerek istihbaratta veya polis olarak görevlendirip çalıştırmaları gibi hususlar ilk akla gelenlerdi.[79] İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul halkı tarafından kurulmuş olan yardım amaçlı komisyonların kimi zaman toplanan paralarına dahi göz dikerek yetkililerden kendilerine verilmesi yönünde taleplerde bulunmuşlardı.[80]

13 Kasım 1918'i takip eden günlerde İstanbul'daki İtilaf Devleti askeri sayısı günden güne artırılmıştır. Üstelik İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerine bir de Yunanlılar da katılmıştır. İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki askerî durumunu Ali Rıza Paşa kabinesinin Harbi-

75 Komisyonların faaliyet alanları hakkında geniş bilgi için bk., Clarence Richard Johnson, *İstanbul 1920* (Çev. Sönmez Taner), İstanbul 1995, s. 103 vdd.

76 BOA., DH.KMS., 59-1/40. Pasaport bürosunun uygunsuz ve keyfi davranışları hakkında detaylı bilgi için bk., Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri* (İstanbul, 1955), s. 21; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, s. 59-64.

77 BOA., DH. KMS., 49-2/66.

78 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I (İstanbul, 1991), s. 63.

79 Bilge Criss, *Aynı eser*, s. 104.

80 İtilaf Devletleri yetkilileri, Harikzedegan Yardım Komisyonunun kasasındaki 250 bin lirayı haczetmiş; ancak dönemin Şehremini Cemil Topuzlu bu paranın iadesini sağlamıştır. Bk., Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım* (İstanbul, 1982), s. 2002-203.

ye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 5 Kasım 1919 tarihli çok gizli kayıtlı tezkiresinde dile getirerek hükûmetin dikkatini çekmeye çalışıyordu. Mersinli Cemal Paşa tezkiresinde, müttefik devletlerin işgal orduları ile subayları arasında bir orantı olmasına rağmen, Yunanlıların 712 nefere karşılık 83 subay ve 160 makineli tüfekle Beyoğlu yakasına yerleştiklerini belirtiyordu. Harbiye Nazırı yazısında, Yunanlıların İstanbul hakkındaki düşüncelerini de dikkate alarak, hükûmetin bu konuda üzerine düşeni yapması gerektiğini hatırlatıyordu.[81] Hükûmet kanadı ise, verdiği cevapta Hariciye Nezareti tarafından İtilaf Devletleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunulacağını belirterek, gerekenin yapılacağını ifade etmekle yetinmişti.[82] Bu belge ekinde yer alan çok gizli kayıtlı haritada ise İstanbul'da nerede ne kadar İtilaf Devleti kuvveti bulunduğu krokilerle belirtilmiştir. Bu haritada Yunan kuvvetlerinin de bulunduğu yerler gösterilmiştir.[83] Bu haritada yer alan bilgilere göre İstanbul'da, 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren işgal kuvvetlerinin sayısı günden güne artmıştır. Nitekim, 5 Kasım 1919 tarihi itibariyle İstanbul'da İngilizlerin 894 subayı, 26.525 askeri, 27 bataryası, 160 makineli tüfeği; Fransızların 572 subayı, 18.497 askeri, 30 topu, 91 makineli tüfeği; İtalyanların 210 subayı, 3.782 askeri; Yunanlıların 83 subayı, 712 askeri, 160 makineli tüfeği bulunuyordu. Bu hesaba göre, 5 Kasım 1919 tarihi itibariyle -işgalin birinci yılı sonu- İstanbul'da İtilaf Devletleri, toplam 1.759 subay, 49.516 asker, 57 top, 411 makineli tüfeği ile başkenti kontrolleri altına almışlardı.[84] Bunlardan başka Fransızların Renault marka tankları, İngilizlerin zırhlı otomobilleri ve diğer lojistik destek araçları da İstanbul'a çıkarılmış, zaman zaman askerlerle birlikte zırhlı araçların ve lojistik destek unsurlarının katılımıyla düzenlenen geçit törenlerinde İtilaf bandosu marşlar çalarak İstanbul halkına gözdağı vermeye çalışmıştır.

Askerî ve siyasî gelişmelerden dolayı, İngilizlerin İstanbul'daki denetimleri 1919 yılı Kasım ayından itibaren daha da artmıştır. İngiliz İşgal Orduları Komutanı General Milne, 24 Kasım 1919 tarihli

81 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 344540.

82 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 344540, F: 2.

83 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 344540, F: 3.

84 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 344540, F: 3.

yazısında, İstanbul'da Türklere ait taburların kendi bilgisi haricinde bir yerden başka bir yere sevkinin mümkün olmadığını, kendi izni olmadıkça Osmanlı askerlerinin hiçbir yere hareket etmemeleri konusunu Harbiye Nezareti'ne daha önceden ihtar ettiğini hatırlatarak, bu hususta verilen talimatlara kesinlikle uyulmasını istiyordu.[85] Diğer taraftan, Türkiye'nin Avrupa Yakası İtilaf Orduları Komutanı General Wilson, 30 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, Boğaziçi'nde bulunan istihkam ve bataryaların kendilerine teslim edilmesi gerektiği hatırlatılarak, mütareke hükümleri konusunda Türklerin -duyarlı olmadıklarını ifade ederek- bu konuda duyarlı davranmalarını, kendilerine güçlük çıkartılmaması gerektiğini ihtar ediyordu.[86]

İşgalle birlikte İstanbul her alanda büyük bir kargaşa ortamına sürüklenmiştir. Nitekim, İtilaf filolarının İstanbul limanına demirlemesinin ardından, donanma ile gelen nakliye gemilerinden, baskın tarzında karaya asker çıkarılması, Trakya üzerinde demiryolu ile getirilen birliklerin ve büyük karargâhların ve subaylarının İstanbul'a yerleşmesi, önceden Osmanlı hükûmetine haber verilmeden bir oldu bittiyle yapılmıştı. Öte yandan bu yerleşme sırasında birçok yolsuzluklar yapılmıştı. İtilaf makamlarının, hatta subaylarının beğendikleri yerleri, hususi meskenleri zorla boşalttırarak yerleşmeleri, mesken masuniyetine aykırı, haneye saldırı olarak nitelenen cinsten uygulamalar olarak hafızalara kazınmıştı.

İtilaf filolarının ve bunlar arasında yer alan Yunan harp gemilerinin İstanbul'a girişi, şehirde bulunan yerli Hristiyanlar ve özellikle Rum vatandaşların taşkınlıklarına yol açmıştır. İtilaf Devletleri filosunda bir Yunan gemisinin de bulunacağı yolundaki haberlerin Kasım ayı başından itibaren İstanbul'daki Rum gazetelerinde yer alması Beyoğlu Rumları arasında sevinç gösterilerine sebep olmuştur. Osmanlı basınından İkdam gazetesi, bu memlekette doğup büyümüş olanların vatanın felakete düştüğü bir dönemde Beyoğlu başta olmak üzere şehrin eğlence mekanlarında eğlenmelerinin uygun olmadığını belirterek bütün Osmanlı vatandaşlarını sükûnete davet etmekte

85 Gnkur. ATASE Arşivi: 1/1, Kls: 25, Ds: 68, F: 42-2, 42-5.

86 Gnkur. ATASE Arşivi: 1/1, Kls: 25, Ds: 68, F: 34/1. 30 Teşrin-i sani 1335.

idi.[87] Osmanlı basınının sükûna davet eden yazılarına rağmen Rumlar, yakalarına önceden hazırlanmış rozetleri taktıkları gibi, İtilaf kuvvetlerinin işgalinden sonra Beyoğlu'nda dükkan ve mağazalarını Yunan bayrakları ile donatmışlardı.[88] İstanbul Rumlarının düzenledikleri toplantı ve ayinlere işgal kuvvetlerine mensup subayların da zaman zaman katıldıkları görülmekte idi.[89] İtilaf Devletlerinden cesaret bulan Rumların hareketleri bunlarla da sınırlı kalmamış; daha sonraları artarak devam etmiştir. Nitekim, 18 Kasım 1918 tarihinde Beyoğlu'nda Yunan kulübünde yapılan bir törende Yunan amirali Kakolidis, Beyoğlu Rumlarına hitaben: *"Türkiye'deki Yunanlılığa, anavatanın selamı ile Parthenon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı, emrimdeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetten sonra Yunan hükûmeti size, teselliye medar olmak üzere, Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur…Biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik…Türkiye Rumluğu kendi menfaatlerine büyük hizmetler ifa edecektir,"*[90] diyordu. Öte yandan Rum gazeteleri de, yaptıkları yayınlarla Rum azınlığı tahrik ve teşvik etmekten geri kalmamışlardır. Gayr-i müslim vatandaşlar, uzun asırlar şehirde birlikte yaşadıkları Türklere karşı her türlü tepkiyi göstermeye gayret etmişlerdi.[91] Bu sırada İstanbul'da Türklerle Rumların karışık

87 *İkdam*, nr : 7803, 2 Kasım 1918.

88 Rum ahali ellerine aldıkları Yunan ve İtilaf Devletleri bayrakları ile Beyoğlu caddelerinde tur atarak *"Zito Venizelos"* diye sloganlar atarak dolaşmışlardır. Bk., Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990), s. 584-585.

89 İşgal Kuvvetleri Komutanlığına mensup subaylar 17 Kasım 1918 tarihinde Pangaltı'da yapılan bir kilise ayinine katılmışlardı. Bunların başında Fransız amirali Amet de bulunuyordu. İstanbul'daki Rumca yayın yapan gazeteler bu ayinle ilgili olarak genişçe haberler vermişlerdir. Hatta Teoglogos gazetesi, Vilson'un attığı toptan çıkan güllenin Venizelos şeklinde tecessüm ederek Ayasofya üzerine isabet ettiğini göstererek Yunan amaçlarını karikatürlerle anlatmaya çalışmıştır. Bk., Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap (Ankara 1959), s. 4.

90 Tayyip Gökbilgin, Aynı eser, s. 5-6; ayrıca bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s.182; ayrıca bk., Mehmet Temel, *Aynı eser*, s. 7.

91 Rum ve diğer azınlıkların işgal sırasında sergiledikleri tavır ve hareketler hakkında bilgi için bk., Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923* (İstanbul, 1996), s. 133-138.

oturdukları mahallelerde çocuklar arasında bile taşlı sopalı kavgaların sıklıkla yaşandığı bir gerçekti. Özellikle Rumların kışkırtması ile gayrimüslim çocukların sık sık saldırıya geçtikleri bilindiğinden bu husus Dahiliye Nazırı tarafından Meclis-i Vükelada da gündeme getirilmiş; çocuklar meselesinden dolayı Fener Patrikhanesinin uyarılması hususunda karar alınmış ve Adliye ve Mezahip Nezareti vasıtasıyla bu kararın hemen tebliğ edilmesi istenmiştir.[92] Diğer taraftan Yunan gemilerinden çıkarılan silah ve cephane yerli Rumlara dağıtılmak üzere kiliselerde muhafaza altına aldırılmış, bu da kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. Nitekim Polis Müdüriyetinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir raporda, Aya Dimitri kilisesine sandıklar içerisinde silah ve cephane taşındığı belirtilerek bu konuda önlemler aldırılması ve gerekli uyarılarda bulunulması talep edilmekte idi.[93]

13 Kasım 1918'de İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a ayak basmasından sonra, şehrin asayişi bozulmuş, şehirde asayişten sorumlu olan Türk polisinin ve jandarmasının sözü ve hükmü büyük ölçüde azalmıştır. Türk hakimiyeti ve izzet-i nefsini kıran olaylar sık sık cereyan etmeye başlamış, millî vicdanı derinden yaralayan olaylar gerçekleşmiştir. Türk subayları İttihatçı oldukları şüphesi ile sokak ortalarında tevkif edilerek İtilaf kontrol noktalarına götürülerek gözlem altına alınmış, şüpheli görülen Türklerin evlerine araştırma yapmak bahanesiyle izinsiz girilmiştir. Bu sırada Osmanlı Meb'usan Meclisinde bulunan Rum ve Ermeni meb'uslar da devlet ve hükûmetin içine düştüğü müşkil durumundan cesaret alarak, harp içerisinde zaruret dolayısıyla yapılmış olan bazı hususların soruşturulmasını ve sorumluların cezalandırılmasını isteyen takrirler vermeye cesaret etmişlerdi. Özellikle Ermeni tehciri meselesi bu dönemde sık sık gündemlerde tutularak, dikkatler bu yöne çekilmeye çalışılmıştır.[94] Nitekim, bu konu İstanbul'un işgalini takip eden dönemde sık sık gündemlerde kalacak ve kamuoyunu da meşgul edecektir. İngiliz ordusunda bulunan, yardım ve klavuzluk görevini yürüten Rum ve Ermeni asıllı askerler ise, İngiliz üniformasından aldıkları cesaretle kimi taşkınlıklarda bulunmaktan geri durmuyorlar; her halükarda müttefikler tarafından Türklerin cezalandırılmasına yönelik bahaneler üretmekte

92 BOA., Meclis-i Vükela Mazbatası (MV), Defter nr: 215, karar nr: 129.

93 BOA., DH. KMS., 49-2/27, F: 2.

94 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 4 Kasım 1918, 5. İctima, 11. İn'ikad, s. 81.

veya şüpheleri Türkler üzerine çekecek tarzda uygulama ve hareketlerde bulunuyorlardı.[95]

Ermeni ve Rum inzibat görevlilerinin İstanbul'da Türk-İslam ahalinin zarar görmesine matuf uygulama ve hareketlerine karşı ilk tepkiyi Harbiye Nezareti göstermişti. Bunu daha sonra da Meclis-i Mebusanda bulunan milliyetçi meb'uslar izlemişlerdi. Harbiye Nazırı, başkentte bulunan İtilaf memurlarının taşkınlıklarını şiddetle kınadığı gibi, müttefiklerin mütarekenameyi istedikleri gibi tatbik etmek yoluna sapmış olduklarından şüphe edilmemesini hatırlatılarak, vatandaşların dikkatli olmalarını istiyordu. 17 Kasım 1918 tarihli yazıda Harbiye Nezareti, İtilaf devletlerine mensup her hangi bir general veya subayın her istediği yapılacak mı diye sadarete sorma gereğini duymuştu. İlk gelen birliklere misafirperverce davranıldığını hatırlatarak son günlerde İtilaf Devletlerine mensup subaylar ve askerler tarafından bir takım resmî veya şahıslara ait binalara zorla girildiği belirtilerek, bunların önlenmesi için hükûmetçe tedbir alınması gerektiği hatırlatılmakta idi.[96] Diğer taraftan Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, 19 Kasım'da İstanbul'un işgaline yönelik olarak yapılanları İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde protesto etmiş; mütarekeye aykırı olarak yapılan uygulamaları kınamıştır.[97] Bu sırada Fransız Generali Bruno'nun kullandığı *"İşgal Kuvvetleri"* terimi Türk hariciyesi ile İtilaf komuta konseyi arasında kısa süreli bir tartışma doğurmuş; fakat Fransızlar bu ifadenin kullanılmasının kendilerince doğru olduğunu ısrar etmişler ve kullanmaya devam etmişlerdir.[98] Öte yandan bu sırada İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği ise, Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği yazılarda İstanbul'a asker çıkarmanın işgal maksadıyla olmadığını savunmakta idi. Fransız Generali Amet ise, mütareke maddelerine aykırı bir şey yapmadıklarını, işgal tabirini de askeri bir ifade olarak kullandıklarını savunarak kendince yorum yapmakta idi.[99]

95 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*,İstanbul 1957, s. 232.

96 Gnkur. ATASE Arşivi 1/4, Kls: 51, Ds: H-3, F: 16-18; *Aynı arşiv* 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 42-60.

97 Gnkur. ATASE Arşivi 1/4, Kls: 51, Ds: H-3, F: 23.

98 Gnkur. ATASE Arşivi 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 81/2.

99 Gnkur. ATASE Arşivi 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 60; Aynı arşiv 1/4, Kls: 51, Ds: H-4, F: 16-17.

İstanbul'un İşgaline Osmanlı Meb'usan Meclisinin Tepkisi

İtilaf Devletlerinin İstanbul'a asker çıkarmaları Osmanlı Meb'usan Meclisinde ateşli ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Bu konuda Divaniye Meb'usu Fuat Bey, 18 Kasım 1918 tarihli meclisin 14. oturumunda özet olarak; *"Görüyorum ki, memleketimiz, imzaladığımız mütarekenamenin bize sağladığı şeref ve haysiyete aykırı bir şekilde işgal altında bulunuyor. Silahlı askerin girdiği yerde askerî işgal vardır. Bu başka türlü yorumlanamaz. İstanbul'dan başka, Bakırköy işgal altındadır. İskenderun, Musul işgal olunuyor. Bu mütarekename belki bizimle istihza maksadıyla yapılmıştır. Fakat, İtilaf Devletleri emin olsunlar ki, kendi imzalarıyla istihza ediyorlar; biz yenildik amma, elimizde hak ve adalet vardır. Hukukumuzu savunacağız. Bugün hakkımızı işittirecek bir makam bulamıyorsak, elbette ve bir gün işittireceğiz. Hükûmet, bunlara karşı ne gibi bir hareket yolu tutmuştur. Hükûmet bunu açıklamalıdır!"*[100] diyordu. Hariciye Nazırı bunlara cevap vermiş fakat verdiği cevap mebuslar tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Maarif Nazırı ve Şura-yı Devlet reisinin yaptıkları yorumlar ise *"hüküm galibindir"* şeklinde sonuçlanmıştır.

Hükûmetin olup bitenler karşısında boyun eğmesini, gelişmeleri kabul etmesini hazmedemeyenlerden biri de Trabzon mebusu Hafız Mehmet Beydir. Hafız Mehmet Bey konuşmasında özetle: *"Birçok yerler işgal olunuyor, Hariciye Nazırı nerelerin işgal edildiğini tamamıyla bilmiyor. Pek garip bir gerçektir, mütareke-namenin şimdiki gibi uygulanmasıyla, memleketin bir askerî işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar... Mütarekenin uygulanmasında bu kadar müsamaha gösteren bir hükûmet, yarın barış masasında acaba ne dereceye kadar hakkımızı koruyabilecektir... Hükûmetler mağlup olurlar, bu müdafaa edilir. Müdafaa neticesinde o millet ölse bile namusu ile, şerefi ile ölür!"*[101] diyordu. Mebusan Meclisindeki tartışmalar bu sert hava içerisinde birkaç gün devam etmiştir. 25 Kasım tarihli oturumda Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey, İstanbul'da yapılanların mütareke hükümlerine aykırı olduğunu, bunun bütün medeni dünya milletleri meclisleri

100 Fahri Belen, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. V (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), s. 228.

101 Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 7; ayrıca bk., Fahri Belen, *Aynı eser*, s. 228.

nezdinde protesto edilmesi gerektiğini belirterek önlem alınmasını istiyordu.[102]

Mebusan Meclisinde işgal karşıtı sert tartışmalar, bir yerde meclisin sonunu da hazırlamıştır. 21 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1918 tarihinde, Sultan Vahdettin'in emri ile[103] Osmanlı Meb'usan Meclisi fesh edildi.[104] 14 Aralık 1918'de kuruluşu kararlaştırılan Divan-ı Harb-i Örfilerin seferberlik sırasında uygulanan tehcirde suçu bulunanların tahkik heyetlerinin verecekleri raporlar doğrultusunda yargılamalarının başlanacağı dile getirilmekte idi.[105] Nitekim bu uygulama kapsamında, 30 Kânun-ı sâni (Ocak) 1919 tarihinde de İttihat ve Terakki Fırkasının tanınmış simalarının tevkifine başlandı. Bu sırada şehirde asayişin giderek bozulduğu yolunda görüşler ortaya atan İşgal kuvvetleri komutanlarından İngiliz Generali Wilson, 17 Ocak 1919'da Osmanlı Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazı ile Osmanlı zabıtasının kontrolünü üzerine aldığını bildirmişti.[106] General Wilson'un Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bu yazıdan sonra İstanbul'un inzibat ve asayişinin sağlanması konusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeye göre, Boğazın Rumeli yakası Beyoğlu ve Rumeli olmak üzere iki bölgeye ayrılmış ve her birine İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularından onar polis, yine aynı devletlerin kontrol zabitlerinden müteşekkil bir komisyon teşkil edilmiş, başlarına bir İngiliz yüzbaşısı verilmiştir. İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılmış ve idaresi bir Fransız yüzbaşısına verilmiştir. Üsküdar, Kadıköy ve Boğaz'ın Anadolu yakasındaki inzibat işleri de bir İtalyan subayının idaresine bırakılmıştır. Bütün İstanbul'un inzibat işlerinden ise General Fuller sorumlu tutulmuştur. Böylece başkentin inzibatı tamamen İtilaf kuvvetlerinin eline geçmiş oluyordu. Bu sırada müttefikler, çeşitli kontrol komisyonları kurdukları gibi, karma mütareke komisyonu

102 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s.185.

103 Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları* (İstanbul: Pan Yay., 1999), s. 112.

104 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 169; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele* (İstanbul, 1983), s. 112-139.

105 BOA., BEO., Dahiliye Gelen: 340905. Ayrıntı için bk., Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2017), s. 74-75.

106 Gnkur. ATASE Arşivi 1/4, Kls: 51, Ds: H-13, F: 20.

kurarak Mondros Mütarekenamesinin uygulanıp uygulanmadığını da denetlemek istiyorlardı.[107]

Bu sırada İtilaf Devletlerinden yana bir tavır sergileyerek onların her türlü desteğini sağlamaya çalışan Yunan başvekili Venizelos, Yunan isteklerine dair İngiliz başvekili Lloyd George'a verdiği 2 Kasım 1918 tarihli muhtırada; *"Trakya'nın Yunanlılığı aşikârdır. Bulgarlar da bunu tasdik etmişlerdir. Eğer bahis olunduğu gibi, İstanbul, milletlerarası bir devlet olacaksa, Yunanlıların hakları kesindir. İstanbul ile birlikte, bütün Trakya Yunanistan'a verilmelidir... En doğru hal tarzı, İstanbul'u Yunanistan'a bırakmaktır"*[108] tarzında ifadeler kullanarak, Megali İdea fikrinin gerçekleştirilmesi yolunda teşebbüslerde bulunmaktan geri durmuyordu.

İşgal ile birlikte Osmanlı başkentinde başlayan siyasi istikrarsızlık devrinde Meclis-i Meb'usan padişah iradesiyle kapatıldığından yeni kanunlar yerine ülke kararnamelerle yönetilmeye çalışıldı ve bu dönemde Osmanlı başkentinde tam 12 kez kabine değişikliğine gidilmişti.[109] İstanbul'daki eski siyasi otoritenin yaşadığı güç kaybı, başkentin siyasî-sosyal ve iktisadî hayatını büyük bir kargaşa ortamına doğru sürüklemiş; zamanla iktidar merkezi Anadolu'ya taşınmıştır.

İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'daki Uygulamalarına Türk-Müslüman Ahalinin Tepkisi

İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul önlerine demirledikten ve karaya asker çıkardıktan sonra çeşitli zamanlarda türlü hareketlerle varlıklarını Osmanlı başkentinde kabul ettirmeye çalışmışlardı. 8 Şubat 1919 cumartesi günü, Trakya'da bulunan İtilaf ordusunun başkomutanı Fransız Generali Franchet d'Esperey'in Galata Rıhtımından Perapalas oteline gidişi ayrıca ve teferruatıyla incelenmeye değerdir. Fransız generali, bir zafer alayı ile kır bir ata binmiş ve dizginlerini Roma usulünce iki askere tutturmuş olduğu halde, azınlık-

107 Bıyıklıoğlu-Ercan, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 186.

108 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I (Ankara, 1955), s. 146.

109 Tarık Zafer Tunaya, "Mütareke Döneminin Özellikleri (1918-1922)", *Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan*, c. II (İstanbul: İstanbul Üniv., SBF. Yay., 1982), s. 389-390.

ların alkışları arasında, İstanbul sokaklarında dolaşarak Fransız elçiliğine gitmiş ve orada yerleşmiştir.[110] General Franchet d'Esperey'in alayına Rumlar Yunan bayrakları ile katılmışlardı. Bu alayda Türklere düşman olan bütün unsurların yanında işgal kuvvetlerinden İngiliz ve İtalyanlar da yer almıştır.[111] Nitekim Cavit Bey hatıratında Fransız generalinin İstanbul'un bir kesim halkının çılgınca nümayişi arasında caddelerden geçerek Beyoğlu'na doğru uzanan debdebeli yolculuğunu aktarır.[112]

1919 yılı Şubat-Mart aylarında gelindiğinde işgalciler, Osmanlı Devleti'nin önde gelen basın mensupları ile idarecilerine yönelik takipleri daha da artırmışlardır. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey Şubat ayında Tanin yazarlarından Hüseyin Cahit Bey'in takibe alındığını, 9-10 Mart 1919 tarihinde de kendi evinin basıldığını ancak bir başka yere saklandığı için kurtulduğunu ve yaklaşık bir ay kadar bir hanede gizlice hayatını sürdürdüğünü ifade etmektedir.[113] Cavit Bey, Haziran ayında Halide Edip hanımla görüştüğünü ve Amerikan mandası konusunda ümitli olduğunu belirtirken, İstanbul'da 114 gün Mahir Bey'in, 60 gün de Nuri Bey'in evinde gizli bir hayat sürdürdüğünü, Fransız Cumhurbaşkanı Clemanceau'nun hazırladığı bir

110 Fransız generalinin kır ata binmesinin bir sebebi vardır: Dünyayı sarsmış olan bir tarihî olayın taklidi yapılmıştır. Fatih, İstanbul'u zaptettiği zaman, şehre girirken bir kır ata binmiş, general de böyle yaparak onu taklit etmiştir. Başkentte bulunan gayr-ı müslim unsurlarla diğer işbirlikçiler de bu alayda yer alarak gövde gösterisine katılmışlardır.

111 Şevket Rado, "I. Umumi Harpte ve Mütareke Günlerinde İstanbul", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy: 3, Nisan 1971, s. 12-17.

112 *"8 Şubat 1919, Cumartesi, General Franchet Desprey İstanbul'a evvelce gelip birkaç gün kaldığı halde bugün mutantan bir duhul yaptı. Ancak surları etrafında ordular mahvederek şehre girebilen galip ve fatih bir kumandanın yapabileceği bir debdebe… Sokaklarda evlerin damlarına kadar yükselen mütecessis insan kütleleri, kendisine bu kirlettiği topraklara sehavet ve şeref getirdiğini söylemeye giden nankörlerin sözleri bu zannını teyit etmiş olabilir. Fakat binlerce kalpler de bu kibir ve nusuhet meşheri önünde adalet-i ilahiye temennisiyle çarpmıştır. Dünyada adalet, nısfet, hak tevzi edecek olanlar hala kurun-ı vusta kaptanları gibi hareket ediyorlar. Ve her girdikleri yerde zalim ve gaddar lakabını verdiklerini düşmanlarını araştırıyorlar…"* Bkz., Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1*, (Yay.Haz., Osman Selim Kacahanoğlu) (İstanbul: Temel Yay., 2000), s. 142.

113 Cavit Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I,* s. 178-184.

planla 30 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan firar edip Fransa Toulon'a sığındığını belirtmektedir.[114] Cavit Bey, Büyük Zafere kadar kaldığı Fransa'da Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele hareketinin haklılığını Fransız mercilerine aktarmaya gayret etmiştir.[115]

Bu arada İtilaf askerlerinin İstanbul'u işgalinin ardından bir de selam mes'elesi gündeme gelmiştir. Osmanlı ordusu erkânı ve zabitleri, İtilaf zabitlerine sokakta rastladıkları zaman rütbe farkına bakılmayarak selamlamaları isteniyor ve buna mecbur tutuluyorlardı. Genel olarak yüksek rütbelilerin ast rütbelilerce selamlanması askerî bir kural iken bu usûl, Türk ordusuna tatbik ettirilmek istenen aşağılık bir hareket idi. Buna göre 50-60 yaşlarında bir Osmanlı paşası veya beyi 20-25 yaşlarındaki bir İtilaf Devletleri zabitine veya erine selam vermeye mecbur oluyordu. Bu selam mes'elesinden dolayı kötü bir muameleye maruz kalmamak için Osmanlı ordusu mensuplarının hemen hepsi vazife dışında sivil elbise giymeye mecbur oldular.[116] Hatta, görevli oldukları yerlere dahi sivil elbise ile gidip, orada resmî elbise giyerlerdi. Bu da savaşta yenik çıkmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir uygulamada İtilaf ordusuna mensup askerlerin trenlerde ve vapurlarda birinci mevkide oturmaları idi. Birinci mevki bileti alanların çoğu bu durumlarda ayakta gitmek mecburiyetinde kalıyorlardı. İngiliz askerleri daha da ileriye giderek Haydarpaşa hattındaki trenlerde seyahat eden yolcuların biletinden eşyasına varıncaya kadar her şeyini kontrol ediyor, kılık kıyafetini beğenmediklerini de trene bindirmiyorlardı. Yaz ve kış İtilaf zabitleri için vapur ve trenlerde boş yer bırakılması da neredeyse genel bir kaide haline getirilmişti. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, İngilizler yolda yürüyen vatandaşların yürüyüşüne dahi karışıyorlardı. Mesela, kaldırımdan yürümediği, ya da sokakta bağırıp çağırdığı için İngiliz askerleri tarafından para cezasına çarptırılanlar da oluyordu. Bunları o dönemin basınındaki haberlerden takip etmek mümkündür. Kılık kıyafetlerine bakıldığında Fransızlar mavi, İtalyanlar mavi-yeşil, İngilizler ise haki elbise giymekte idiler. İtilaf Devletlerine mensup as-

114 Cavit Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I,* s., 184-189, 231-236.

115 Cavit Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I,* s., 239.

116 Şevket Rado, "I. Umumi Harpte ve Mütareke Günlerinde İstanbul", s. 12-17.

kerlerin şapkaları da ülkelerine göre veya sınıflarına göre farklılıklar arz ediyordu.

İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul'da bulunan devlet erkânına ve halka gözdağı vermek, psikolojik bir baskı uygulamak için büyük caddelerde sık sık tantanalı resmî geçitler yapıyorlardı. İngiliz, Fransız ve İtalyan bandolarının marşları eşliğinde en sık Taksim kışlası ve Bayezıd'taki Harbiye Nezareti kışlası ve civarında resmî törenler icra ediliyordu. Sayıları 3.000-3.500 kişi civarındaki bu birlikler ayni caddelerden bir kaç defa geçirilerek halkın gözünde bu kuvvetlerin miktarının ne kadar büyük ve kalabalık olduğu izlenimi yaratılarak zihinlerde büyük bir korku yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu olayların yaşandığı sırada Beyoğlu mıntıkasındaki kimi Türk esnafı da dükkan ve işyerlerinin tabelalarını İngilizce veya Fransızca yazarak -tatlısu frenkliği yaparak- işgalcileri şirin görünmeye çalışıyorlardı. İtilaf İşgal Kuvvetlerine bağlı komisyonlar, başkentte yayın yapan bütün basın-yayın organlarının denetimini ellerine aldıklarından gazete ve dergilerde yer alacak haberler onların sansür kurulunun onayından geçirildikten sonra yayınlanabilmekte idi.

O dönemi yaşayanların hatırat türü eserlerindeki ifadelere bakılırsa, mütarekede İngilizler, başkentin Müslüman ahalisine hemen hemen her zaman en sert muamelede bulunan kimselerdi. Çanakkale'de, Kutü'l-amarede yenildikleri Türklerden intikam almak istiyorlardı. Her hareketlerinde kibirleri, gururları, küçük görmeleri adeta yüzlerinden okunuyordu. Fransızların işgal dönemindeki uygulamaları zaman ve zemine göre değişmekte idi. Belki de bu geleneksel Türk-Fransız dostluğunun etkisinden dolayı İngilizlere nazaran daha yumuşak uygulamalara zemin hazırlamakta idi. İtalyanlar ise, İngilizler ve Fransızlar tarafından savaş sonrası kendi paylarına düşen toprakların gasb edildiği görüşünden hareketle İstanbul'da bulundukları süre zarfında Türklere düşmanca bir tavır takınmamışlardı. Yunanlılar ise, uzun yıllar Türk idaresinde yaşamanın verdiği bir aşağılık kompleksinden kaynaklanan ruh halinin yansımasıyla olsa gerek her yerde kendilerini ispata çalışıyorlardı. Özellikle püsküllü fesli Girit jandarmaları sokaklarda dolaşarak Yunan varlığını Osmanlı başkentinin her yerinde hissettirme gayretindeydiler. Özellikle Ayasofya Camiinin tekrar kiliseye dönüştürülmesine dair yaptıkları

yaygara yanında bastırdıkları kartpostallarla Müslüman ahalinin dini duygularını rencide etmekten geri kalmıyorlardı.

Osmanlı başkentinde Birinci Dünya Savaşı yıllarında Alman dostluğu göklere çıkartıldığından, entelektüel camia arasında Almanca öğrenme hevesi adeta bir hastalığa dönüşmüştü. Ancak, mütareke devrinde ise bu durum sür'atle değişmiş, bu defa İngilizce ve Fransızca öğrenme ibtilasına dönüşmüştür. Savaş yıllarında yaptıkları stoklarla kısa sürede büyük kârlar elde eden yeni türedi harp zenginleri, çocuklarına İngiliz veya Fransız mürebbiyeler tutarak bu lisanları öğretme, onların mekteplerine gönderme gayreti içine girmişlerdir.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Osmanlı başkentini her bakımdan denetim altına almaya gayret ettikleri bir sırada teşkili gündeme gelen Divan-ı Harb-i Örfîler asayişin sağlanmasına yönelik teşkilatlar olarak faaliyete geçirilmişti. Savaş suçlularının yargılanması İtilaf Yüksek Komiserliğinin en başta gelen talepleri arasında idi. Nitekim Tevfik Paşa hükûmeti döneminde (13 Ocak-3 Mart 1919), İngilizlerin diretmesi sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin takip, tutuklama ve yargılamalarına geçilmesi yönünde ilk adım atılmıştır. İtilaf Devletleri mümessillerine göre İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın asıl suçlusu idiler; üstelik azınlıkların sindirilmesi konusunda sert uygulamaları ile kötü bir şöhretleri vardı. Bu sırada önde gelen bir takım ittihatçıların kaçışına Tevfik Paşa hükûmetinin göz yumduğunu iddia eden Amiral Calthorpe, hükûmete tutuklanması gereken kişilere ait listeler vererek eski hükûmetler döneminden bu yana önde gelen kişilerin tutuklanmaları gerektiğini belirtiyordu. Ocak 1919 itibariyle İngilizlerin talepleri sonucu takip altına alınıp tutuklananların sayısı yüz kişiyi bulmuştu. Bunların tamamına yakını Bekirağa bölüğüne konulmuştur.[117] Yine bu hükûmet döneminde Ermeni tehciri meselesinden dolayı divan-ı harplerin teşkili ve yargılamaların başlatılması gündeme gelmiş, hatta İngilizler aracılığıyla Avrupa'dan yargıçlar getirtilmesi konusu da gündeme getirilmişse de İngilizler daha sonra bundan vaz geçmişlerdir.

117 Necdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması* (Ankara, 1999), s. 153. Öte yandan Bilge Criss, sehven 8 Nisan tarihini vermektedir. Krş. *Aynı eser*, s. 95 vdd.

Damat Ferid, iktidara geldikten sonra (ilk kabinesi 4 Mart-15/16 Mayıs 1919), ilk iş olarak Türk Savaş Suçlularına ilişkin İngilizlerin verdikleri listedeki şahısların tutuklanmasını istemişti. Ferid Paşa, 9 Mart tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaret ederek, *"Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladığını"* belirtmiştir.10 Mart'ta Damat Ferid hükûmetinin kurduğu harp divanı, İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenlerinden harp suçlusu sayılan 60 kişiyi tevkif etti. 23 Ocak'tan 20 Nisan'a kadar geçen iki aylık bir sürede Osmanlı hükûmetine verilen listede tutuklananların sayısı 223'e yükselmiştir. Tutuklanması gerekenler hakkında İngiliz ve Fransızların listeleri sonuçta iki devletin çekişmesine sebep olmuştur.

İstanbul'da yine bu sırada kamuoyunu meşgul eden, kamuoyu civdanını derinden yaralan bir olay da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hadisesidir. Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey, Yozgat mutasırrıfı iken Ermeni tehcirindeki uygulamalarından dolayı Nemrut Mustafa Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından 8 Kasım 1918 tarihinde idam talebiyle yargılanmaya başlandı.[118] Mehmet Kemal Bey'in Yozgat'taki Ermeni Tehcirinde suçlu görüldüğü iddiasıyla yargılamasına geçildi, uzun tartışmalardan sonra idam kararı onandı ve 10 Nisan 1919'da Bayezid Meydanında infaz edildi.[119] Haksız yere yapılan bu idam, İstanbul halkını çok üzmüştü. Kemal Bey'e isnat olunan suç, tehcir sırasında Ermenileri katliama tabi tuttuğu şeklinde idi. Halbuki Kemal Bey'in tehcir sırasında yaptığı, Türkleri Ermenilerin saldırı ve tecavüzünden korumaktan ibaretti; zaten idam edilirken de kendi ifadesiyle*: "Ben bir Türk memuruyum, aldığım emri yerine getirdim... Yabancı devletlere yaranmak için beni asıyorlar... Eğer adalet bu ise kahrolsun böyle adalet!"* demiştir. Kemal Bey'in 12 Nisan'da kaldırılan cenazesi büyük bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Bu olay, İstanbul'da okuyan yüksek tahsil gençlerini heyecana getirmiştir.[120] Kemal Bey'in mezarı başında yapılan konuşmalarda İngilizlerin İstanbul'dan uzaklaştırılması konusunu dile getirmişler-

118 Azmi Süslü, *Ermeniler ve Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları No: 5 (Ankara 1990), s. 148. Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, s. 151 vdd.

119 Bilge Criss, *Aynı eser*, s. 162. Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, s. 170-171.

120 Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, s. 171-174.

dir. Kemal Bey daha sonra *"millî şehid"* ilan edilmiştir.[121] Diğer taraftan Urfa mutasarrıfı Nusret Bey'in de Ermeni tehcirinden dolayı suçlanıp idama mahkum edilip 5 Ağustos 1920 tarihinde Bayezıd Meydanında infazı kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır.[122]

İstanbullular'ın bu gövde gösterisinin ardından İngilizler hemen harekete geçmekten geri kalmadılar. Önde gelen pek çok subay ve fikir adamını Malta'ya sürgün ettiler. Bundan sonra başkente Hürriyet ve İtilaf Fırkasının baskısı İngilizlerle beraber hissedilmeye başlandı. 1919 Martında Damat Ferit'in iktidara gelişinden sonra, hükûmet halk nazarında itibar kaybının etkilerini karşılamak amacıyla müttefiklerle kader birliğine girdi. Damat Ferid'in temsil ettiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası istikrarlı bir siyasî partiden çok, muhalefeti ittihatçı damgası ile sindirmeye çalışan dış destekli bir örgüt; kuva-yı milliye karşıtı her türlü faaliyeti mübah gören bir zihniyetle donanmış kitlelerin oluşturduğu bir yapıydı.

Mütareke döneminde ülkenin değişik merkezlerinde baş gösteren eşkıyalık olaylarının önlenmesi, güvenliğin sağlanması konusu da hükûmetin öncelikli işleri arasında bulunuyordu. Bu düşünceden hareketle olağanüstü bir dönem olması hasebiyle 1919 Nisan ayında ordu müfettişliklerinin yeniden teşkil edilmesi ve bu uygulamaya geçilmesi gündeme geldi.[123] Askerî ve idarî yetkilerle donatılmış olan müfettişlerin ay sonuna doğru atamaları yapılarak geniş yetkilerle görev bölgelerine gönderilmeleri sağlandı. Osmanlı ülkesi, I., Yıldırım (II. Ordu) ve IX.Ordu (III. Ordu) Müfettişliği mıntıkalarına ayrıldı.[124]

Mütareke döneminde Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından ülkenin kurtuluşuna yönelik bir takım tedbirler,

121 Kemal Bey hakkında ayrıntı için bk., Erdal Açıksek, "Atatürk'e Duyulan Güven ve Saygının Güzel Bir Örneği Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in Annesi Nafia Hanım'ın Atatürk'e Yazdığı Dilekçe", Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., *Atatürk Yolu Dergisi*, sy: 25-26 (Ankara, Mayıs-Kasım 2000), s. 201-220. Taha Niyazi Karaca, *Kemal Bey Olayı, Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı* (İstanbul: IQ Sanat-Yay., 2010).

122 Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, s. 263-273.

123 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)* (Ankara: TTK Yay., 2001), s. 102-112.

124 Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal* (Ankara: ATAM Yay. 2003), s. 41-54.

planlamalar yapılırken, Osmanlı başkentinde müttefiklerin keyfi uygulamaları artık iktidar partisine (Hürriyet ve İtilaf) mensup siyasî kadro tarafından kanıksanmış olduğundan, her hangi şekilde bir tepki de gösterilmiyordu. Başkente deyim yerindeyse kaderci bir zihniyet, olanı kabul eden bir anlayış hakim olmuştu. Müttefiklere, tepki gösterilmemesinde belki de o sıradaki sindirilmişlik duygusunun etkisinin büyük olduğunu ifade etmek gerekir.[125] Osmanlı hükûmetinin sindirilmişliğini fırsat bilen İtilaf Devletleri başkentin nüfusu konusunda bir polemik de yaratmışlardı. Bu sırada ortaya atılan iddialara göre, İstanbul'da nüfusun çoğunluğunu gayr-i müslimlerin teşkil ettiği ifade edilerek dikkatler dağıtılmakta, başkentin Türk idaresinden tecridine yönelik planlar yapılmakta idi. Halbuki yapılan sayımlardan anlaşıldığı üzere Türkler/Müslümanlar, her zaman olduğu gibi İstanbul nüfusunun çoğunluğu teşkil ediyorlardı.[126]

Bunların dışında işgale uğrayan Osmanlı vilayetlerinden gelenlerle, Kuva-yı Milliye ile anlaşmazlığa düşüp de İstanbul'a göç edenler de dahil olduğundan İstanbul'un nüfusu her bakımdan artmıştır. Keza, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin 1921'de yaptığı bir araştırmaya göre şehirde yaklaşık 50.000 Müslüman, 40.000 Rus, 4.000 kadara da Rum ve Ermeni mülteci yaşamakta idi. Amerikan Kızılhaç Teşkilatı ise 65.000 mülteci vardır. Teşkilat, 1920 Kasım ayından Nisan 1920'ye kadar toplam 85.524 mülteciye yardımda bulunmuştu. Bir başka hesaplamaya göre İstanbul'da 1921 yılında toplam 100.000 civarında mülteci bulunmakta idi. Şehrin nüfusunun da 1.200.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir.[127] Öte yandan sadece Wrangel ordusunun insan sayısı 150.000 kişi olarak ifade edilmekte idi. Ancak Beyaz Ruslar şehre bulaşıcı hastalıklar yanında kumar, fuhuş gibi kötü alışkanlıkları da getirmişler, şehrin eğlence mekanla-

125 Bkz., Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa* (İstanbul: Bengi Yay., 2010), s. 89-96.

126 *Yenigün*, nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920. Her ne kadar kesin bir istatistiki bilgi olmasa da bu gazetede yer alan bir habere göre İstanbul'da (1920'de) 604.000 civarında Türk, 215.000 Rum, 88.000 Ermeni ve 55.000'i Yahudi olmak üzere, yaklaşık 1.100.000 nüfus barınıyordu. Başkente gelen Rus mülteciler ise bunun haricinde tutulmuştur.

127 Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923* (İstanbul: Libra Kitap, 2014), s. 60.

rında vakitlerini geçirmişlerdir.[128] Beyaz Ruslarla birlikte Beyoğlundaki mağazalarda bayanlar için kürklü mantolar satılmaya başlamış, İstanbul'da sosyete arasında kürk giyme yarışı başlamıştır. Dönemin kadın dergilerinde kürklü fotoğraflı bayan resimleri boy göstermeye başlamıştır. Süs ve İnci kadın dergileri kadınların kürk aşkını konu alan dizi yazılar yayınlamıştır. Yeni İnci dergisi ise bu kürk tutkusunu ağır bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle Beyaz Rus kadınlarının giyim, kuşamı, şapkaları her şeyi İstanbul sosyetesinin ilgi odağı haline gelmiştir.[129] Dönemin tanıklarından Müfti-zade Kazım Bey'e göre, "… *Mütareke dönemi İstanbul'unun eğlence hayatı Rusların kontrolündedir. Eğlence, kumar ve dans kulüpleri Çar'ın son ordu kalıntılarınca yürütülmektedir. Çoğu zaman bir Rus general veya amirali bunların işletmecisidir… şehirdeki azınlıklardan soy-sop açısından karışık durumdaki Levantenler ise işlerine geldiği gibi tavır takınıyorlardı; aslında bunlar şarkın parazitleriydiler.*"[130]

Bu dönemde, Yunan işgalinden ve Kuva-yı Milliye'nin baskısından dolayı zarar gördüğünü belirterek İstanbul'a göç etmek durumunda kalan eşraf ve idareciler yanında, halk tabakasından da geniş kitleler gelenler arasında yer alıyordu.[131] Özellikle Batı Anadolu'da Yunan işgalinden dolayı yerini yurdunu terk edip de gelenlerin sayısı onbinlerle ifade edilmekte idi.[132] Göçmenler çoğu zaman Dahiliye Nezareti, bazen de Aşair ve Muhacirin Komisyonuna şikayet dilekçeleri yazarak İstanbul'da hükûmet nezdinde dertlerine çare

128 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, s. 115-116.

129 Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923* (İstanbul: Libra Kitap, 2014), s. 67-71.

130 Müfti-zade Kazım Ziya Bey, *Türkler Hakkında, Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiye'sine Dair İzlenimleri,* (Çev. Kezban Acar) (İstanbul: Nobel Yay., 2004), s. 71-73.

131 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 349377. 16 Teşrin-i evvel 1336; *BEO.*, Maliye Giden nr: 350282; BOA., DH. KMS., 53-3/32, F: 2.

132 Bilgi için bk., Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlılar'ın Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Genel Düşünceler", *Belleten*, Sy: 148, (Ekim 1973), s.486-487; Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları mezalim Osmanlı Devleti'nin askerî ve mülkî makamları tarafından İstanbul'a zamanında aktarılmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi* (Ankara, 2000), s. 16-98.

bulmalarını istiyorlardı.[133] Bir kısım memurların ise Kuva-yı Milliye tarafından gözetim altına alınarak Sivas ve Ankara'da mevkuf tutuldukları belirtilerek, bu konuda Dahiliye Nezaretinden yardım talep edilmekte idi.[134] Anadolu'da giderek gelişen kuva-yı milliye hareketinin hükûmet nazarındaki durumu da zaman zaman devlet merkezine yazılan dilekçelerde gündeme getirilmekte; milli mücadele hareketinin meşru olup olmadığı sorgulanmakta; halkın ne türlü bir davranış içerisinde olması gerektiği konusunda taşradaki idarecilere bilgi verilmesi istenmekte idi.[135] İstanbul'a gelen memur kesimi ise maaşlarını alamadıklarını ifade ederek bu konudaki mağduriyetlerinini giderilmesi yönünde sık sık taleplerde bulunmuşlardı.[136] Memur kesiminin dışında kalanlar ise, tekrar memleketlerine geri dönebilmek için hükûmetin kendilerine harcırah vermesini talep etmekte idiler.[137] Osmanlı maliyesi bu sırada büyük bir sıkıntı içerisinde bulunduğundan İstanbul'a yığılan memurların maaşlarını ve harcırahlarını ödeyemediği gibi, memuriyetini terkeden kişilere kanunen ne uygulanması gerekiyorsa o şekilde hareket etmek durumunda kalacağını açıklamıştır.[138] Dahiliye Nazaretinden gönderilen talimatlara göre işlerini yürüten İstanbul Emniyet Müfettişliği ise görevlendirdiği istihbarat memuru polisler vasıtasıyla Anadolu'dan gelen trenlerde ve diğer nakil vasıtalarında yaptığı araştırmalarla bilgi toplamakta, gelen bu bilgileri bir değerlendirmeye tabi tutttuktan sonra hükûmete bilgi vermekte idi.[139] Dahiliye Nezareti'nin bu sırada düşündüğü bir diğer tedbir de, Kuva-yı Milliye'nin karşıt görüşte olanlara yönelik uygulamalarından dolayı anlaşmazlığa düşüp İstanbul'a sığınanlara Anadolu Fevkalade Umum Müfettişliği tarafından yardımda bulunulması hususudur.[140] Ancak bu müfettişliğin imkanları da son derece kısıtlı olduğundan talepleri karşılaması o sırada pek mümkün görünmemektedir.

133 BOA., DH. KMS., 59-1/49, F: 2.

134 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 345442.

135 BOA., DH. KMS., 59-1/49, F: 2.

136 BOA., BEO., Maliye Giden nr: 348110; 348775.

137 BOA., BEO., Maliye Giden nr: 348204; 348281.

138 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 346212.

139 BOA., DH. KMS., 53-3/63.

140 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 348068; 348204; 348091.

İstanbul hükûmeti kuva-yı milliyenin faaliyetlerini denetim altına almak, kendince ülkede asayişi sağlamak ve olumsuz bütün gelişmeleri sıkıyönetim ilan ederek önleyebileceği umuduyla 18 Eylül 1919 tarihinde kimi vilayetlerde sıkıyönetim ilanına yöneldi. Sıkıyönetimin uygulanması için de başta İstanbul'da olmak üzere vilayetlerde Divan-ı Harb-i Örfiler teşkil edildi.[141] Buna göre İstanbul'da üç divan-ı harp teşkil edildi. Birinci Divan-ı Harb-i Örfinin başına Erkan-ı Harp Mirlivası Ahmet Esat Paşa, İkinci Divan-ı Harb-i Örfinin başına Süvari Mirlivası Mustafa Suphi Paşa, Üçüncü Divan-ı Harb-i Örfinin başına da Askerî Temyiz Mahkemesi üyesi Miralay Musa Kazım Bey atanmıştır. Divan-ı Harb-i Örfilerin teşkili her ne kadar Damat Ferit hükûmeti döneminde kararlaştırılmışsa da bunlara yapılan atamalar Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde gerçekleştirilmiştir.[142]

İşgalcilerin, Mütareke Döneminde Osmanlı hükûmetinin kendilerine zorluk çıkarmamasına yönelik tedbirlerine rağmen, zafer kazanmış olmanın gururuyla soğuk davrandıkları her hareketlerinden belli oluyordu. Nitekim bu dönemde İşgal Orduları Komutanlığına bağlı birimlerin hemen hemen hepsinde İstanbul'un yerli kozmopolit unsurları memuriyet, gözlemci veya yardımcı sıfatıyla doldurulmuştu. Aslında İşgalciler, inanç birliği noktasında kendilerine yakın gördükleri Ermeni ve Rumlara Türklerden daha çok itibar ediyorlar, onların haklarını korumaya büyük önem veriyorlardı.[143] Azınlık okullarına her türlü yardım yapılırken, Rumların Ayasofya'yı yeniden Hristiyan mabedine dönüştürme yolundaki taleplerine de olumlu baktıkları yönündeki haberler her tarafta yayılmakta idi. Hatta Ayasofya'nın kilise tarzında düzenlenmiş fotoğraflarından oluşan kartpostallar en rağbet gören, kıymet verilen kağıtlar olmuştu. Gerçi kimi haberler abartılmakla beraber, işgalciler azınlıkları korumaya ve kollamaya devam etmişlerdir. Özellikle Amiral Galthorpe, Osmanlı Devleti içindeki toplumlar arasında seçim yapmak zorunda kaldığında meseleyi son derece basitleştirerek gayr-i müslimlerden yana tavır alıyordu. Galthorpe, İngiliz Dışişleri Bakanına gönderdiği

141 BOA., DUİT, Ds: 54-1 (1-11), F: 12-6.

142 BOA., DUİT, Ds: 79-4, nr: 176-6-2, F: 1-2.

143 Sina Akşin, *Aynı eser*, c. I, s. 163.

bir yazısında *"hiçbir Türk'e hiçbir yardımda bulunmamak bizim tutarlı politikamız olmuştur"*, şeklinde güvence vermekte idi.[144] Bu güvensizlik ve kuşkular, Türkler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Diğer taraftan azınlıkların Osmanlı ordusunda askerlik yapması meselesi de tartışma zeminlerine getirilmişti. Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazıda azınlıkların askerlikten muaf tutulmak amacıyla Yunan konsolosluğuna veya İtilaf Devletleri temsilciliklerine müracaat ettikleri belirtilerek, gayr-ı müslim asker kaçaklarının sayısının giderek arttığı açıklanmakta idi.[145] Gerçi bu sırada sadece gayr-ı müslimler değil, İstanbul'daki müslüman ahalide de bir bıkkınlık vardı; on yıllık harbin yükünün verdiği bıkkınlığa, bezginliğe, Mütareke dönemimin çaresizliği ve ümitsizliği de eklenince Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine katılmakta neden tereddütlü tavırlar sergilediklerini anlamak mümkün oluyordu.

Bu büyük şehrin gayrimüslim unsurları vasıtasıyla Türkleri tanıyan İşgalciler, tarafgir ve kısıtlı çerçeveden elde ettikleri bilgilerle Türkleri tanıyıp değerlendirmeye kalkıştılar. İşgalciler, gayrimüslimler aracılığıyla olumsuz fikir ve kanaate sahip olduktan sonra, Türk toplumunu ve özel olarak İttihatçıların mücadeleci ruh dünyasını küçümsemeye, onları her ortamda eleştirmeye gayret ettiler. Ne var ki, Türk toplumu gibi hiyerarşik yapıya sahip bir ortamda, bir idealin ikinci ve üçüncü kademelerdeki taraftarları liderliğe yükselebilirdi. 16 Mayıs 1919'da İzmir şehrinin müttefiklerin yardımı ile Yunanlılar'a işgal ettirilmesinden sonra Batı Anadolu'daki Türk direniş hareketinde yeni bir dönem başlamıştı. Hayatın bütün alanlarında insanlar kadın-erkek, genç-yaşlı, çoluk-çocuk, her grup meslekten memurlar ve din adamları dahil, yeraltı mücadelesine katılarak, kuva-yı milliyeye her türlü desteği verdiler. Hamaldan, balıkçıya, çarşı esnafından, bürokrasideki hademeye kadar geniş bir örgütlenme gerçekleştirildi. İstanbul bu mücadelede yine başkent olarak önemli bir yere sahipti. Yunan işgali yurtseverliği yeniden alevlendirdiği gibi, Batı Anadolu'da kuva-yı milliye hareketinin geniş bir alana yayılmasına da zemin hazırladı.

144 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (İstanbul, 1995), s. 386.

145 BOA., DH. KMS., 49-2/66.

Batı Anadolu'daki Yunan işgal ve tecavüzlerinin başlaması üzerine İstanbul'da büyük çaplı mitingler de gerçekleştirilmişti. Bu mitinglerde İstanbul'un bütün münevver kesimi, Darülfünun gençliği, dahası aydınları dünyaya seslerini duyurmaya çalıştı. Başkentte işgal olaylarına karşı yürütülen bu protesto mitingleri, müttefiklerin baskılarının daha da şiddetlenmesine yol açmıştı.[146] Bu dönemde İstanbul'da hükûmetin askerî kanadını oluşturan Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetleri arasında gizli de olsa bir anlaşmazlık vardı. Harbiye Nezareti başkentin bu karmaşık siyasî ortamına rağmen, Anadolu'da mücadele bayrağını açanlara gerekli desteği vermekten kaçınılmasına yönelik bir tavır içindeyken, Erkan-ı Harbiye Riyaseti mensupları farklı düşünüyorlar, el altından her türlü desteğin verilmesinden yana tavır sergiliyorlardı.

İşgalin bir diğer boyutu da, Türklerin sosyo-ekonomik açıdan durumlarının daha da kötüye gitmesi şeklinde belirginleşmişti. Mütareke döneminde İstanbul'un sosyal hayatı, büyük ölçüde savaşın ve işgalin yarattığı ortama göre değişim göstermiştir. Aslında şehide gündelik hayatın akışını düzenleyen en önemli unsur işgal hadisesiydi. İşgal döneminde başkente gelenler bu şehrin örf-adet ve geleneklerini temelden sarsıntıya uğratmıştı. Özellikle Rus mültecilerinin gelişiyle 1918 yılından 1922'lere uzanan süreçte kılık-kıyafetten, eğlence hayatına, yiyecek kültüründen her şeye varıncaya kadar bir değişim ve dönüşüm gerçekleşti. İşgalcilerin gelişiyle birlikte İstanbul'un toplumsal ve siyasi kontrol mekanizmaları da sarsıntıya uğradı. Padişahın kişisel ve siyasi özgürlüğü de kısıtlandı; adeta Yıldız'a hapsoldu ve sarayından dışarı çıkamaz oldu.[147]

İşgal döneminde Atina Bankası, İstanbul'daki şubelerine talimat göndererek şehirdeki yerli Rumlara ucuz krediler sağlayarak Türklerin mülklerini yüksek fiyatlar teklif edip almaları yönünde bir faaliyet başlatmıştı. Bu gidişin önünü almak isteyen İstanbul hükûmeti, 28 Mayıs

146 İzmir'in işgalini takip eden dönemde İstanbul'da pek çok miting düzenlenmiştir. Bu mitingler kamuoyunun işgallere karşı duyarlı hale getirilmesinde son derece etkili olmuştur. İstanbul'da Darülfünun (Üniversite) un öncülük etmesiyle başlayan bu protesto mitingleri oldukça etkili olmuş; kamuoyunu harekete geçirmiştir. Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, s. 99-154.

147 Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923* (İstanbul: Libra Kitap, 2014), s. 37-38.

1919'da Evkaf Nezaretine, bu tarz mülklerin satışında cazip fiyatlar önerip sahibinden alınmasına imkan tanıyan bir kanun çıkardı.

1918-1919 kış mevsiminde İstanbul, işgalcilerin kanun tanımaz uygulamalarından dolayı huzursuzluğun arttığı, şehirde yaşayan insanların moral değerlerinin sarsıntıya uğradığı bir kent görünümü arz ediyordu. Şehrin cadde ve sokaklarında her yerde otorite boşluğundan dolayı kanunsuz eylemler sıkça tekrarlanıyor, gayr-ı müslim ahalinin taşkınlıkları bir türlü bitmiyordu.[148] Osmanlı başkenti aynı zamanda Rusya'dan gelen General Wrangel ordusuna mensup mültecilerle tıklım tıklım dolmuş;[149] İstanbul'da her alanda sıkıntılar başlamıştı.[150] Wrangel ordusuna mensup mültecilerin Bolşevik Devriminden sonra Osmanlı sahillerine yaklaşmaları kıyı bölgelerdeki idarecileri endişelendirmişse de bir şey yapılamamış;[151] İtilaf İşgal Orduları Komutanlığının sahiplenmesiyle getirildikleri İstanbul'da nüfusça giderek artmaları ise, şehrin sakinleri tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Dönemin basınında çıkan haberlerde bu sıkıntı açıkça dile getirilmiştir.[152] Hatta Wrangel ordusuna mensup olan mültecilerin, tekrar Rusya'ya dönmek istemedikleri, bir kısmının Osmanlı vatandaşı olma yollarını aradıkları görülmüştür. Dönemle ilgili evraka bakıldığında Osmanlı vatandaşı olmak isteyenlerle ilgili yazışmaların Dahiliye Nezaretini epeyce uğraştırdığı anlaşılmaktadır.[153] Halbuki 8 Kanun-ı sani 1284 / 20 Ocak 1869 (6 Şevval 1285) tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu'na göre, bir yabancının Osmanlı vatandaşı olabilmesi için en az 5 yıl süreyle Osmanlı Devleti hudutları içerisinde ikamet etmesi gerekiyordu.[154] Nihayetinde Osmanlı hükûmeti, Rus mültecilerin vatandaşlığa kabulü meselesini sakıncalı bulmakta ve olumsuz bir tavır sergilemekte idi.[155]

148 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu,* s. 184-185.

149 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye* (İstanbul, 1979), s. 250 vd.

150 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 349715.

151 BOA., DH. *(Şifre Kalemi) ŞFR*, 107/46.

152 *Tasvir-i Efkâr* nr: 2977, 4 Şubat 1920; *İkdam* nr: 8255, 4 Şubat 1920*; İkdam* nr: 8320, 13 Nisan 1920.

153 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 350809.

154 Mehmet Temel, *Aynı eser*, s. 131.

155 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 350809.

Öte yandan mülteciler başkente beraberlerinde çeşitli hastalıkları da getirmişlerdir.[156] Özellikle karantina uygulanmamasından dolayı bulaşıcı hastalık vak'aları günden güne artmıştır.[157] Üstelik bu sırada başkent ahalisi, çeşitli hastalıklardan dolayı bitkin bir durumda idi.[158] Başkente gelen Rus mültecilerin sayısı günden güne arttığından,[159] kira fiyatları da 1919 yılından itibaren büyük ölçüde yükselmeye başlamıştır. Şehrin aşırı kalabalık bir nüfusu barındırması, beraberinde temel ihtiyaç maddelerinin azalmasına ve gıda maddeleri başta olmak üzere temel ihtiyaçla ilgili her konuda çeşitli sıkıntıların yaşanmasına yol açıyordu. Kömür kıtlığı vapur ve tren seferlerini aksattığı gibi, sık sık elektrik ve su kesintisi de İstanbul'da hayatı olumsuz yönde etkilemekte idi. Gıda maddelerindeki sıkıntı 1919 Şubatından itibaren Amerika'dan ekmeklik un başta olmak üzere, bakliyat, şeker vs. gıda maddesinin getirilmesi ile büyük ölçüde giderilmiştir. Şehrin 1919 yılında sağlık problemlerine bakıldığında başta tifüs, tifo, difteri ve gripten ölümler çok olmakla beraber, en fazla ölüm oranı bebeklerde görülüyordu. 1920 yılında kötü beslenme ve sağlık koşullarından dolayı şehirde veremden ölenlerin sayısında da önemli ölçüde artış gözlemlenmiştir.[160]

İstanbul'un geleceği hakkında başkentte yayımlanan gazetelerde çıkan haberlere bakıldığında endişelerin her geçen gün arttığı görülmektedir. İstanbul ve Boğazlar bölgesinin uluslararası bir komisyonun denetimine verileceği yolundaki haberler bu endişeleri daha da artırmıştır.[161] 1919 yılı sonunda yayımlanan gazetelerde bu endişeler dile getirilirken, 4 Ocak 1920 tarihli Yenigün gazetesinde, uluslara-

156 Gazetelerde mültecilerin sebep olduğu hastalıklarla ilgili onların tedavileriyle ilgili epeyce bilgi bulunmaktadır. Bk., *Vakit* nr: 1058, 1059, 18-19 Kasım 1920; *İleri* nr: 1017, 16 Kasım 1920.

157 BOA., DH. *(İdare-i Umumiye)* İ.UM., Ds: 19-15, nr: 1-23, F: 4-7,

158 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 341056; ayrıca bk., Alan Palmer, *Aynı eser,* s. 385.

159 23 Şubat 1337 (1921) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul ve civarında bulunan Rus mültecilerinin sayısı 9.000 kişi civarındadır. Bunların bir bölümü memleketlerine iade edilmiş fakat büyük bir kısmı hala İstanbul ve civarında ikamet etmektedir. Bk., BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 350134.

160 Bilgi için bk., Mehmet Temel, *Aynı eser*, s. 225 vdd.

161 *Yenigün*, nr : 269, 4 Kanun-ı evvel 1919.

rası mahfillerde Türkiye'nin geleceğine dair planların yapıldığı bu kara günlerde İstanbul ve Boğazlar meselesine dair genişçe haberlere yer verilerek kamu vicdanı canlı tutulmaya çalışılıyordu. Bahse konu gazetede İstanbul'un uluslararası bir idareye bırakılması yönündeki iddiaların millî, tarihî ve siyasî her türlü hukuka aykırı olduğu açıklanıyor; İstanbul'suz bir Türkiye'nin düşünülemeyeceği ifade ediliyordu. Ayrıca İstanbul'un her bakımdan Türk olduğu ve Türk kalması gerektiği belirtilerek, başkentin Türk yurdu olduğuna dair vurgulara yer veriliyordu.[162] Ayrıca Türkler tarafından yapılan tarihî müessese ve binalar yanında 824 adet camisi ile İstanbul'un ebediyete kadar Müslüman Türk şehri olarak kalması gerektiği, İstanbul'suz bir Anadolu'nun da düşünülemeyeceği ifade ediliyordu.[163] Aynı gazetenin 17 Şubat 1920 tarihli nüshasında ise, yabancı basından derlenen bilgilere göre, İstanbul'un Türkler elinde kalacağı, yalnız boğazlardan geçişin serbest olacağı yönünde haberlere yer verilerek milletin gönlüne su serpilmekte, endişeler ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu.[164]

Mütareke döneminde İstanbul sakinleri, bir taraftan savaş yıllarında vurgunculuk yaparak kısa yoldan köşeyi dönen zenginleri görürken, halkın daha da fakirleşmesine şahit oldular. Bu türedi zenginliğin kaynağı, Birinci Dünya Savaşı yıllarını takip eden dönemde İstanbul'da yaşanan gıda kıtlığını fırsata çeviren bir kesimin vurgunculuk ve karaborsacılık yapması idi. Bu durum dönemin önde gelen entellektüellerine göre iktisadî anlamda ahlakî bir çöküntünün de başlangıcını ifade ediyordu.[165] Dar bir kesimde gerçekleşen bu hızlı zenginleşme tüketim kültürüne de yansımakta idi. Yeni türedi zenginlerin hanımları, kızları şehirde sefalet içinde yaşayan hemcinslerinden farklı olarak büyük miktarda parayı son moda elbise ve aksesuarlara harcadıklarından kimi zaman kıskanılmakta, kimi zaman da

162 Bir gazetede yayımlanan bir habere göre şehirde yaşadığı tahmin edilen 1.100.000 nüfusun 604.000 kişisini Türkler oluştururken, Rumların 215.000, Ermenilerin 88.000, Yahudilerin 55.000, yabancıların 130.000, diğer cemaat ve topluluklara mensup kişilerin de 11.000 civarında bir nüfusa sahip oldukları açıklanıyordu. Bilgi için bk., *Yenigün*, nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920.

163 *Yenigün*, nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920.

164 *Yenigün*, nr : 333, 17 Şubat 1920.

165 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918* (İstanbul: Homer Yay., 2003), s. 160-164.

eleştirilmekte idi. Mütareke boyunca vurguncu ve karaborsacı takımının elde ettikleri haksız kazançları denetleyebilecek bir mekanizmanın olmaması, bir yerde şehrin sosyal ve kültürel hayatının bunlar tarafından değiştirilip dönüştürülmesine de zemin hazırladı. Beyoğlu'nda yaşanan eğlence ve sefahata karşılık, şehrin Müslüman semtlerinde halkın yaşadığı acılar aslında önemli bir tezat oluşturmakta idi. Dönemin Tokatlıyan Oteli gibi mekanlarından düzenlenen eğlencelerin takipçileri yeni yetme türedi zenginlerle İşgal ordularına mensup şımarık zabitan takımı idi.[166] Bu hayat tarzı, son dönem yazarların romanlarına dahi konu olmuştur.[167]

Osmanlı Devleti'nde iktisadi faaliyetlerin merkezi İstanbul idi. Şehrin iktisadi durumu halkın refahı bir yerde başkent ahalisinin yaşantısından da anlaşılabiliyordu. Nitekim 1914'ten 1919'a uzanan savaş yıllarında temel ihtiyaç maddelerinde fiyat artışı hayat pahalılığı halkı derinden etkilemiştir. Enflasyon 1915 yılında % 40, 1916'da % 90, 1917 yılında % 200-250, 1918 yılında % 400-500 nispetinde bir artış göstermiştir.[168] Vatandaşın alım gücü giderek azalırken,

166 Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923* (İstanbul: Libra Kitap, 2014), s. 49.

167 Örnek olması bakımından bk., Refik Halit Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, İstanbul 1939; Sermet Muhtar, *Harp Zenginin Gelini* (İstanbul, 1934).

168 Bu konuda ayrıntılı çalışmalar Vedat Eldem tarafından yapılmıştır. Bk., Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1994), s. 50-51. Birinci Dünya Savaşı döneminde İstanbul'daki perakende fiyat endeksini göstermesi bakımından aşağıdaki tablo sunulmuştur:

Zaruri İhtiyaç Malzemeleri	**1914**	**1915**	**1916**	**1917**	**1918**	**1919**
Ekmek (kg/krş)	1,25	1,65	9,5	18	34	13
Un (kg /krş)	1,75	2,3	12	30	45	20
Makarna (kg/krş)	3,00	4,5	24	65	90	38
Pirinç (kg/krş)	3,00	5,0	20	45	92	45
Şeker (kg/krş)	3,0	7,5	30	112	195	46
Kahve (kg/krş)	12	25	110	300	800	105
Çay(kg/krş)	60	120	250	400	500	250
Soğan (kg/krş)	0,5	1	4	8	15	7
Fasulye (kg/krş)	4	7	15	40	65	35
Patates (kg/krş)	1	1,6	3	14	27	16
Süt (lt/krş)	2	3,5	7	15	45	40

memur maaşlarındaki düşme, kira artışı, zaruri gıda maddelerinin bulunmaması gibi sıkıntılar halkı bezdirmiştir.[169] Fiyat artışları piyasada karaborsa ve ihtikarı artırmış, hükûmet bunlarla mücadele etmeye başlamış, ihtikarın men edilmesi konusunda kanunlar çıkartarak yaptırım uygulamaya başlamıştır.[170] 1914 yılında 5,15 milyon açık veren bütçe ilerleyen harp yıllarında bu açığı kapatamamış, daha da artmış, 1918-19 yılında bütçe açığı 88,5 milyon olarak tespit edilmiştir.[171] Ortalama bir memur maaşı da 250-500 kuruş arasındadır, memuriyet derecesi arttıkça 10.000 kuruşa kadar yükselmektedir. Ancak, memurların çoğunluğunu oluşturan kesim 45.000 küsur kişi 250-500 kuruş arasında maaş almaktadır. İstanbul'da yaşayan alt gelir gurubu bir memurun bu maaşla ailesini geçindirmesi harp yıllarında epeyce zor olmuştur.[172]

Mütareke döneminde, 1919 yılındaki mevcut şartlar dikkate alınırsa belediyenin başlıca problemi, mali kriz yani parasızlıktı. Bundan dolayı İstanbul'da belediye hizmetlerinde önemli ölçüde aksamalar oluyordu. 5 Mayıs 1919'da İstanbul belediye başkanlığına getirilen Operatör Cemil Paşa (Topuzlu) evvela şehrin görüntüsünün göze hitap etmesi için sokakları çöplerden arındırıp temizletip yıkattı. Belediye, çarşı pazarda satılan her parça maldan vergi aldı. Cemil Paşa, şehirde önemli icraatlar yapmak, şehri yaşanılır bir kente dönüştürmek amacında idi, fakat Fransız ve Amerikan komiserleri buna müdahale ettiler. Belediyenin depo ücretlerini müttefikler için düşürmediği bahane edilerek görevden alınmasına sebep oldular.

Peynir kaşar (kg/krş)	12	20	40	100	210	120
Tereyağ (kg/krş)	20	50	90	155	350	300
Sadeyağ (lt/krş)	10	18	30	85	170	130
Zeytinyağı (litre/krş)	8	14,5	25	88	160	115
Yumurta, adt	0,5	0,8	1,2	3	6	4,5
Koyun eti (kg/krş)	7	8,5	16	35	125	70
Sabun (kg/krş)	7	12,6	20	53	140	70
Ayakkabı (çift)	70	130	230	350	1,100	700
Erkek Elbise	450	625	900	2,000	6,000	4,000

169 Vedat Eldem, *Aynı eser*, s. 47-49

170 Vedat Eldem, *Aynı eser*, s. 72-75.

171 Vedat Eldem, *Aynı eser*, s. 84.

172 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 98-99.

İşgal kuvvetleri komiserleri, bu sırada İstanbul belediyesinde ekalliyetlerin de şehir meclisinde temsil edilmesini teklif etmişlerdi. Müttefikler, gayrimüslim cemaatlerin sağlıkla ilgili sorunlarıyla yakından ilgilendikleri gibi, gerekli hizmetleri anında sağladıklarından bu sırada önemli ölçüde ölümlere engel olmuşlardı.

Müttefikler, İstanbul'da el konulacak kamuya ve şahıslara ait binalar konusunda zaman zaman anlaşmazlıklara düştüklerinden Müttefikler Arası Elkoyma Komisyonu diye bir teşkilat oluşturmuşlardır. Bu büronun yetkileri, Osmanlı uyruklarının mülklerine el koymak şeklinde sınırlandırılmış; Mütarekeden sonra milliyet değiştiren Osmanlı uyruklarını bundan ayrı tutmuş, diğer taraftan bir mülk eğer Osmanlı uyrukluya ait fakat kiracısı İtilaf devleti vatandaşı ise o mülke de el konulmaması kararlaştırılmıştır.[173] Müttefiklerarası El Koyma Komisyonu, İstanbul'da pek çok emlaka el koyduğundan konu Meclis-i Vükelada da tartışılmış ve Barış Konferansına götürülerek şikayet edilmesi hususunda karar alınmış; el konular binalar ve bunların sahiplerinin yazılı olduğu bir defter hazırlanarak 10 Ocak 1920'de barış görüşmelerinde bulunacak olan heyete verilmesi karara bağlanmıştır.[174] Bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti de bir defter hazırlayarak barış görüşmelerine gidecek heyete vermek üzere gerekli hazırlıklarda bulunmuştur.[175]

İtilaf Devletleri, sadece kamuya ait bina ve mülklere el koymamış; başkentte bulunan pek çok stratejik noktayı da ele geçirmiştir. Şahıslara ait evlere de zaman zaman el konulmaya çalışılmıştır. Mesela Fransızlar, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in evine de musallat olmuşlardır.[176] Özellikle İngilizler, baştan beri Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyasetinin denetiminde bulunan cephanelik ve depolara, mütareke hükümlerini de gerekçe göstererek el koymak niyetinde idi.[177] Nitekim bu sırada İtilaf Devletleri komisyonları tarafından İstanbul'da bulunan silah fabrikaları ile cep-

173 Bilge Criss, *Aynı eser*, s. 117.

174 BOA., DH. KMS., 37-2/32.

175 BOA., MVM., 217/65.

176 Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I,* s. 165-166.

177 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 341160. İngilizler öncelikle İstanbul'daki depolarda bulunan Rus yapımı silahlara el koymak istemişlerdir.

hanelikleri kontrol altına alınmaya başlandı. Fransızlar Sarayburnu ve Bakırköy'deki silah depoları ile askeri fabrikayı denetim altına almışlardı.[178] Fransızlar tarafından kontrol altına alınan cephaneliklerde zaman zaman patlamalar da oluyordu. Bakırköy'de bulunan Baruthane, elverişsiz hale getirilmek için ateşe verilerek cephanelerin patlatılarak işe yaramaz hale getirildiği bilinmektedir. İtilaf Devletlerinin bu konudaki düşünceleri silah fabrika ve depolarında bulunan cephane ve diğer malzemelerin tekrar Türklerin ellerine geçmesine engel olmaktı; bundan dolayı buralara yönelik tahribata yol açacak tertiplerde bulunmaktan geri kalmamışlardır. 1919 yılı Temmuz ayında İstanbul'daki cephaneliklerde sık sık patlamalar oldu. Nitekim, Fransızların denetimindeki Sarayburnu ve Bakırköy cephaneliklerinde meydana gelen patlamalarda pek çok silah, mermi ve orduya ait malzeme tahrip olmuştur.[179] İstanbul'da değişik yerlerde bulunan askeri depolarda Osmanlı ordusunun silah, techizat vs. mühimmatı muhafaza altında tutuluyordu. Ortaköy, Yıldız, Maçka, Gümüşsuyu, Şişli, Tophane, Piri Paşa, Karaağaç, Bahiriye, Eyüp, Defterdar, Unkapanı, Halıcıoğlu, Sirkeci, Saraçhane, Ahırkapı, Kumkapı, Bayezid, Süleymaniye, Sultanahmet, Şehzadebaşı, Rami, Selimiye, Haydarpaşa, Kağıthane, Ayastefanos, Makrıköy, Çengelköy ve Maltepe'de bulunan depo ve cephanelikler[180] sıklıkla İtilaf Devletleri kontrol subaylarınca denetim maksadıyla kontrol edilmekte idi. Bundan başka İtilaf Devletleri güvenlik kuvvetleri için gerekli olan silah ve techizatı bu depolardan hiçbir izin ve kayda bağlı olmaksızın almaya kalkıştıklarından sık sık çatışmalar yaşanıyordu.[181] Öte yandan İtilaf Devletleri denetimi altında bulunan bu cephanelik ve depolardan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kurulan ve İstanbul'da faaliyet gösteren gizli gruplar tarafından düzenlenen baskınlarla silah ve cephane Anadolu'ya kaçırılmakta idi.[182] Özellikle Teşkilat-ı Mahsu-

178 Gnkur. ATASE Arşivi, 1/2, Kls: 78, Ds: 51, F: 3.

179 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 344608.

180 Gnkur. ATASE Arşivi: 1/59, Kls: 215, Ds: 6, F: 3-1, 3-2.

181 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 346572.

182 Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da teşkil edilen ve Anadolu'ya silah, cephane ve personel kaçırmak konusunda TBMM hükumeti tarafından yetki verilen cemiyetlerin çalışmaları hakkında bilgi için bk., Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükumeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve*

sa'nın son lideri olan Süvari Albayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'in her türlü yolu deneyerek[183] Fransız ve İngiliz denetimindeki depolardan aldığı silahlar İstanbul'dan gizlilik içinde deniz yolu ile İnebolu'ya gönderilmiştir.[184]

Mütareke döneminde İstanbul'daki Türk aydınları arasında etkinliğe sahip başlıca üç fikir akımı / ideoloji vardı: Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık. Bu eğilimlere mensup aydınlar zaman zaman ideolojik görüşlerini değiştirebiliyorlardı. Bu tarihlerde deyim yerinde ise, Türk aydınları bir kimlik arayışının içerisinde idiler. Başkent bu kimlik arayışında kilit konumu ile fikir hayatının da merkezidir. Türk aydınlarının kimlik krizi zamanla değişime uğramıştı. Özellikle 1920'de, yabancı işgali gerçeğinin iyice anlaşılması, aydın kesimin büyük bölümünün kuva-yı milliye hareketine katılmasına ve kimlik arayışında bir sonuca ulaşmasına fırsat sunmuştu. 1920 yılına gelindiğinde başkentteki önde gelen aydınlar arasında iki blok oluşmuştu: Yabancı işgaline karşı silahlı direnişe inanarak Mustafa Kemal Paşa'dan yana olanlar ile barış antlaşması şartlarının yumuşatılabileceği umuduyla halâ diplomasiye inananlar. Bu sırada, gelecekte ülke idaresi konusunda da İstanbul'da üç farklı eğilimin olduğu gözlenmiştir. Bunlardan biri Amerikan mandası isteyenler, diğeri İngiliz himayesine umut bağlayanlar sonuncusu ise Millî Kongre adlı dernek etrafında bir araya gelenler idi.[185] Millî Kongre, 52 yerel dernekten müteşekkildi. Amacı, siyasî partilere ve derneklere partizan olmayan bir platform sağlamak ve başlıca kültürel ve politik yayınlarla Türklerin var olma çabalarını birleştirmekti.[186] Millî Kongre Türklerin hakları için kulis yapılması amacıyla çeşitli ülkelere delegasyonlar da gön-

Faaliyetleri (İstanbul, 1982); ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 234-256.

183 Hüsamettin Ertürk'ün rüşvetle silah ve cephane alması hakkında bilgeler de bulunmaktadır. Bk., Gnkur. ATASE Arşivi*:* 1/58, Kls: 461, Ds: 69, F: 1-4.

184 Hüsamettin Ertürk'ün Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Hüsamettin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkital-ı Mahsusa,* (Yay. Haz. Tevfik Apay), Basılmamış Daktilo Metin (Ankara: Gnkur. ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, 1975).

185 *Eskigün* nr: 31, 17 Şubat 1919.

186 Milli Kongre Cemiyetinin beyannamesi hakkında bak., Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 18-20.

derdi. Kuva-yı milliyenin Yunanlılar karşısındaki başarıları İstanbul aydınları arasındaki kuşkuyu ortadan kaldırıp, Kuva-yı Milliye safına geçmelerine yol açmıştı.

2 Ekim 1919 tarihine kadar başkent İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin kaderine Damat Ferid hükûmeti yön verdi. Bu zaman diliminde Damat Ferit hükûmetinin baskı ve karşı çıkışına rağmen, İstanbul'da aydınlar ve üniversite öğrencilerinin öncülüğünü yaptıkları bir kaç geniş çaplı miting dışında, basında İşgal kuvvetlerinin gözünden kaçıp sansüre takılmayan bir kaç makaleden başka bir tepki gösterilemedi. Özellikle Ali Rıza Paşa kabinesinin kuruluşundan sonra İstanbul'da kuva-yı milliyecilere karşı gösterilen sempati su yüzüne çıkmaya başladı.[187] Bu hükûmetin Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Batı Anadolu'daki kuva-yı milliyeyi destekler tarzda bir politika izlemesi, öte yandan yine bu hükûmetin Misak-ı Millî kararlarını kabul etmesi, kabinenin sonunu hazırladı. Gerçi Ali Rıza Paşa iktidardan uzaklaştı; ama yerini bir başkasına, millî harekete sempatik bakan Salih Paşa'ya terk etti.1920 Mart ayı başında Amiral Galthorpe, Anadolu halkının ve hükûmetin kuva-yı milliyeye sağladığı desteğin durdurulması için Osmanlı hükûmetini, kuva-yı milliyeyi açıkça suçlamaya zorladı. Salih Paşa bunu yapmayı reddetti ve bu da hükûmetin kaderini belirledi. İşgal kuvvetlerinin hükûmet üzerindeki baskılarının şiddetlenmesi, bunların bir kısmına hükûmetin olumsuz yanıt vermesi 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un tamamen işgalini gündeme getirdi. İngilizler öncelikle Şehzadebaşındaki askeri karakolları ve ardından Harbiye Nezaretini işgal ettiler.[188] İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından zorla işgal edilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri ile Amerika siyasî temsilcilerine bir protesto telgrafı gönderdi.[189] Anadolu'nun işgala

187 Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Kabinesi ve Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 46, Ankara-Mart 2000, s. 37-87.

188 16 Mart 1920'deki işgal olayı hakkında bilgi için bk., M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1987), s. 410-416.

189 Mustafa Kemal Paşa, yazdığı protesto yazısında İstanbul'daki resmî dairelerle Mebusan Meclisi binasının işgal edilmesinin, kendilerini medeni kabul eden devletlere yakıştıramadığını, milletin şeref ve haysiyetini korumak için

uğramamış kesimlerinde de aynı mealde telgraflar İtilaf Devletleri mümessillerine çekilerek kamuoyunun tepkisi duyurulmaya çalışıldı.[190] Nitekim, bu seferki işgal 13 Kasım 1918'dekinden biraz farklı oldu. Harbiye Nezaretini kuşatan İngiliz askerlerine silahla karşılık verildi. Şehzadebaşı Karakolunda İngilizler tarafından 12 Türk askeri şehid edildi. Bu arada Osmanlı parlamentosu dağıtıldı. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini destekleyen mebuslar ve fikir adamları tutuklanarak Malta'ya sürgün edildiler. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Osmanlı parlamentosunun dağıtılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Anadolu'daki vali ve komutanlara gönderdiği telgrafta bu elim olaydan onları haberdar ediyor, Osmanlı Devleti'nin artık tarihe gömüldüğünü ifade ederek, Ankara'da *"selahiyet-i fevkaladeye haiz bir meclisin açılmasının şart olduğunu"* belirtiyordu. Açılacak olan meclisin *"meclis-i müessisan"* yani kurucu meclis hüviyetine sahip olacağı da ayrıca ifade edilmekte idi.[191] Nitekim, kısa bir süre sonra kuva-yı milliye yanlıları, Ankara'da kendi hükûmetlerini kurduklarını ilan ederek İstanbul'daki bütün bu gelişmelere tepki göstermişler, tüm dünyaya yeni Türk devletinin kuruluşuna yönelik çabaların başlatıldığını duyurmuşlardı.

Gerçekte ise, İstanbul'un işgal kanunsuzdu ve müttefikler, Osmanlı hükûmeti aracılığı olmadıkça otoritelerini kullanamıyorlardı. Nitekim, Lord Curzon'a göre Türklerin özellikle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde giderek büyüyen kuva-yı milliye hareketinin İngilizlere kafa tutan tavrı İstanbul'un işgaline sebep olmuştu. Lord Curzon'a göre, İstanbul'un işgali müttefiklerin kararlılığının ve gücünün ispatının önemli bir işareti olacaktı. Aslında İstanbul'un işgali 13 Mart günü olarak planlanmış, ancak Fransızların tereddütleri bu tarihin ertelenmesine sebep olmuştur. İşgal sonrası İstanbul halkına bir beyanname yayınlayan müttefikler; İstanbul'un fiilen rehin alındığını bütün Türklere duyurmakta, halkın ne yolda hareket edeceğini hatırlatmakta idiler. Mütefiklerin bu bildirisi İstanbul ba-

girişeceği mücadelede sorumluluğun işgalcilere ait olacağını kesin bir dille ifade etmekte idi. Bilgi için bk., M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 417.

190 Gnkur. ATASE Arşivi, Türk İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kls: 27, Ds: 1336/21, F: 4.

191 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 418-422.

sınında da neşredilmiştir.[192] İstanbul hükûmeti, İtilaf Devletlerinin bu bildirisini esas alarak bir tebliğ hazırlayıp, halka bu işgalin geçici olduğunu belirtti[193] ve halkın her hangi bir tepkide bulunmaması gerektiğini açıkladı.[194]

İstanbul'un askerî işgali müttefikler arasındaki çıkar çatışmalarını da su yüzüne çıkardı. Müttefikler arasındaki ciddi bölünmeler Avrupa ve Amerikan basınında haber konusu olmaya başladı. Nisan 1920'de The New York Times, Fransızların ve İtalyanların müttefik işgalini eleştirdiklerini haber vermekte idi. Öte yandan Fransızlara göre, İstanbul'un 16 Mart'ta işgalinin, yalnızca İstanbul boğazında İngiliz egemenliğini kurmak amacına yönelik bir hareket idi.[195] Bu arada öteden beri düş kırıklığına uğradıklarına inanan İtalyanlar da bu durumdan memnun değillerdi; bu yüzden kuva-yı milliyeye sağladıkları desteği arttırmaya başlamışlardı. Fransa'ya göre de İngiltere, müttefiklerinin çıkarlarına en ufak bir saygı göstermiyordu ve bütünüyle bencil davranıyordu. Aslında Suriye, Mezopotamya, Çukurova ve Egedeki çıkar rekabeti yüzünden müttefiklerin yolları daha 1919 yılında ayrılmaya başlamıştı. 1920 Yılı Ekim ayında İngilizlerin İstanbul'da bulunan istihbarat memuru İtalyanların pek çok malzemeyi kendi gemileri ile Anadolu'ya aktardıklarını ifade ediyordu. İtalyanların bu aşamada tek düşündükleri şey, Türkiye'de kendi ticaret potansiyellerini arttırmaktı. İtalyanlar'dan sonra Fransızlar da 1921 yılında Ankara hükûmetini tanıyınca İstanbul'da İngilizler yalnızlığa mahkum olduklarını anlamışlardı. Müttefiklerin getirdikleri Rus sığınmacılar ise 1921 sonlarına kadar başkentte kalarak şehrin genel ahlâkını, sosyal yapısını, sağlık durumunu, kültürünü, örf ve adetini alt üst etmişlerdi.[196]

192 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı* (Ankara, 1983), s. 153.

193 Zekai Güner-Orhan Karabaş, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, (Ankara, 1990), s. 298.

194 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*., Sy: 19, Belge nr: 499.

195 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 351604, F: 2.

196 Rus mültecileri İstanbul'un eğlence hayatına ve fuhuş sektörüne de el atmışlar, bu durum başkentte çeşitli bunalımlara da sebebiyet vermiştir. Bilgi için bk., Jack Deleon, *Aynı eser*, s. 21-22; Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923* (İstanbul, 1996), s. 204-205. Bilge Criss, *Aynı eser*, s. 118.

İşgali takip eden dönemde İstanbul basınına bakılırsa tamamen kamplara bölünmüş bir durumda yayın yapmaya devam etti. İngiliz yanlısı yayın yapanlarla, kuva-yı milliye ile gönül bağı bulunanlar şeklinde bir gruplama mevcuttu. İngiliz İşgal Orduları komutanlığı ise bu sıradaki uygulamaları ile Osmanlı Harbiye Nezareti'nin artık kendi emri altında olduğunu bildirerek, yapılması düşünülen her türlü uygulamadan kendilerinin haberdar edilmelerini ikaz ediyordu.[197]

1920 Martından itibaren İngilizlerin General d'Esperey'den şikayetleri Fransız hükûmeti tarafından görevine son verilerek yerine 5 Nisanda General Nayral de Bourgon'un atanmasına sebep oldu. General Milne de ayni zamanda İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanlığına atanan General Harington ile değiştirildi. İngiliz yöneticiler bu değişikliklerden sonra halâ basın aracılığıyla uluslararası kamuoyuna Fransızlarla İstanbul'da gayet uyum içerisinde çalıştıklarını ifade etmek gereğini hissetmekte idiler.

Müttefik İşgal Orduları Komutanlığı şehrin yönetimi başta olmak üzere, şehrin sağlık hizmetleri konusunda, el koyma konusunda en üst düzey yetkili birimdi. Müttefikler tarafından mülklere el konması, psikolojik baskının bir başka boyutu olduğu gibi, aynı zamanda çıkar meselesiydi. Ekim 1921'e kadar müttefik asker grupları kendi çıkarlarına göre elkoyma işlemini yürüttüler. Bazen elkoymada İngiliz ve Fransızlar arasında sürtüşmeler yaşandı. 18 Kasım 1921'de Müttefiklerarası Elkoyma Bürosu bir karar almış; buna göre müttefiklerin tabiiyetine girmiş birinin sahip olduğu mülk, o kişinin rızası olmaksızın el konulamayacaktı. Acil askerî ihtiyaç için elkoyma dışında her hangi bir kimsenin mülkünü ilişilmeyecekti. Türklerin elinde bulunan pek çok mülk bu dönemde el konulduğundan maddî manevî kayıplar son derece büyüktü. Müttefikleri endişeye sevk eden bir diğer konu da Rus sığınmacılar tarafından İstanbul'da bolşeviklik propagandası yapıldığı yolundaki fikirlerdi. Millî Mücadele liderlerinin bolşeviklerle yakın temasları, onların bu endişelerini daha da kuvvetlendiriyordu.

İstanbul'un işgalinden sonra toplumsal kurumların pek çoğunun aktörleri değişmiş, fakat kuva-yı milliye davasına hizmet eden

197 BOA., BEO., Harbiye Gelen, nr: 351604.

sistemler olduğu gibi kalmıştır. Teşkilat-ı Mahsusanın bünyesinden çıkan pek çok gizli örgüt (Karakol Cemiyeti, M.M. (Mim Mim) Grubu, Felah, Kaçakçılık Örgütü vs.), İstanbul'u faaliyet sahası olarak belirlemişlerdi. Bu cemiyetlere İstanbul halkının işçisi, memuru, hamalı, takacısı, motorcusu, karısı, kızı, erkeği, yaşlısı ile elinden gelen yardımı yaptığı bir gerçekti. Bu örgütlere mensup olanlar faaliyetlerini öyle gizli yapıyorlardı ki, İngilizlerin bir kaç defa şüphesini çekmesine rağmen, hiç bir zaman yakayı ele vermedikleri dikkati çeken bir hususdu. Bu cemiyetler genellikle Türk ve müslümanların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde örgütlenmişlerdi. Bu grupların İşgal dönemi İstanbul'da pek çok cephanelikten silah kaçırdıkları dönemin belgeleriyle sabittir. Kaçırılan silahlar kuva-yı milliyeye aktarılmakta idi. Ankara hükûmetinin kuruluşundan sonra İtilaf mümessillerinin İstanbul'daki baskıları, önde gelen memurların Anadolu'ya iltica etmesine sebep oluyordu. Bu iltica eylemlerinde pek çok subay ve askerî öğrencinin bulunduğu da dönemin belgelerinde yer almaktadır.[198]

İstanbul'daki depo ve cephaneliklerden silah kaçırılması İngiliz ve Fransızların denetimlerinin artmasına sebep olmuştur. Nitekim, İstanbul'un işgalini takip eden dönemde İngilizler İstanbul'daki depolara zaman zaman müdahale ederek zorla silah almaya başlamışlardı.[199] İngilizlerin cephanelik baskınları yanında Fransızların da geri durmadıkları görülmekte idi. Fransızlar, Ankara hesabına çalışan Teşkilat-ı Mahsusa lideri Süvari Albayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'in İstanbul'dan silah kaçırma teşebbüslerini karşı gerekli tedbirlere başvurmakta idiler.[200] Hatta bu silahların Türklerin eline geçmemesi için zaman zaman cephanelik ve depolarda İtilaf güçlerince çeşitli patlamalar gerçekleştirildiği bilinmekte idi. Öte yandan İngilizler ise, İstanbul'daki depolarda bulunan Rus yapımı silahların Anadolu'ya kaçırılmasına yönelik bilgiler alınca hemen harekete geçerek bu silahlara el koymaya başlamışlardır.[201]

198 Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz* (İstanbul, 1993).

199 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 346572, 16 Mart 1336.

200 Gnkur. ATASE Arşivi 1/58, Kls: 461, Ds: 69, F: 1-4.

201 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 341160.

İtilaf İşgal Kuvvetleri komutanlığının İstanbul'daki etkinliğini ortadan kaldırmak veya sekteye uğratmak amacıyla kimi zaman Kuva-yı Milliye grupları tarafından işgalcilere yönelik bir takım girişimlerde de bulunulmuştur. İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harington, Harbiye Nezaretine gönderdiği Eylül 1337 (1921) tarihli bir ültimatomunda kendilerini devirmek amacıyla faaliyette bulunan bir teşekkül oluşturulduğundan bahsederek, bunların derhal yakalanarak kendilerine teslimini istiyordu. General Harington muhtırada, bahse konu cemiyetin, İstanbul'da bir ihtilal çıkarmayı amaçladığını belirterek, İşgal kuvvetleri denetimi altında bulunan silah ve cephaneyi kaçırmak istediklerini, İtilaf Devletleri askerleri arasında bozgunculuk çıkardıklarını, önde gelen İtilaf Devletleri komutanlarını öldürmek istediklerini ifade ederek, örgüt üyelerinin isim ve künyelerinin kendinde saklı olduğunu belirterek Osmanlı Genelkurmayından bu konuda sert tedbirler alınmasını istemekte idi.[202] Ayrıca örgüt üyelerinin Ankara menfaatine çalıştıkları, bu maksatla silah ve cephaneyi ele geçirmek istediklerini de ifade edilmekte idi.[203] Gerçi General Harington, Osmanlı Genelkurmayına ne kadar baskı yapsa da bu örgütün tespit edilmesi ve yakalanması pek mümkün değildi. Ankara'da kurulmuş olan TBMM hükûmeti merkezli teşekkürler ve İstanbul'da faaliyet gösteren gizli grupların üyeleri arasında İstanbul'un her kesim halkından insanlar bulunmaktadır.[204] Gündüz işiyle gücüyle gece ise faaliyette olan bu grupların tespiti son derece zordu. Bundan dolayı İtilaf İşgal Orduları Başkomutanlığının Harbiye Nezaretine şikayet ettiği bu örgütü çökertmesi öyle pek mümkün görünmemektedir.

Mütareke döneminde İstanbul, iaşe sıkıntısı da çekmiştir. Başkentte fiatlar artmış; halkın alım gücü günden güne azalmış; bu da beraberinde sağlık problemlerini getirmiştir. Özellikle 1914'den 1920'ye uzanan süreçte temel ihtiyaç malzemelerinin fiyatları % 1.350 oranında artmış; buna karşılık memur maaşları ise ancak %

202 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 351882.

203 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 351882.

204 Bu gizli gruplar hakkında bilgi için bk., Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükumeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri* (İstanbul, 1992).

50 nispetinde artırılmıştır.[205] Bu da insanların satın alma gücünü büyük ölçüde etkilemiştir. İstanbul'da yakıt sıkıntısı yanında, diğer temel ihtayaçları temin etmek de günden güne güçleşmiştir. Ayrıca şehrin nüfusu göçler nedeniyle devamlı artması (Vrangel ordusu, İşgal bölgelerinden gelenler ve Kuva-yı Milliye baskısından dolayı gelenler), fiyat hareketlerine büyük ölçüde etki etmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a getirilen buğday ise zaman zaman Sirkeci üzerinden trenle Rumeli'ye oradan da dışarıya ihraç edilmekte veya Trakya'daki işgal kuvvetleri tarafından el konulmakta idi. Bu konuda da sık sık şikayetler olmakta idi. İtilaf Kontrol Subaylarının bu konudaki gevşek tutumları zahirenin başkentten diğer yerlere kaçırılmasında etkili olmakta idi. Dahiliye Nezareti kaçakçılığın engellenmesi amacıyla İtilaf Devletleri mümessilleri nezdinde girişimlerde bulunmuş, fakat bu yol yine de engellenememişti. 1-16 Kanun-ı sani (Ocak 1920)) 1336 tarihleri arasında Sirkeciden yaklaşık 280-300 ton civarında zahire Rumeli demiryolu üzerinden Trakya'daki İtilaf kuvvetlerine veya yurt dışına kaçırılmıştır.[206]

Anadolu'dan getirilen hububat ve diğer yiyecek maddeleri ulaşım güçlüklerinden dolayı pahalıya mal olurken, dışarıdan ithal edilenler daha ucuza getirilmekte idi. Bu da Osmanlı başkentine yönelik ithalatın artmasına sebep oldu. Müttefikler bu ticaretten dolayı büyük kârlar elde ettiler.[207] Aslında İstanbul halkı Mütareke döneminde her alanda büyük bir ferahlık sağlanacağını sıkıntıların azalacağını ümit ederken, bu beklenti olmamış; ancak dış ülkelerden ihtiyaç malzemelerinin getirilmesiyle birlikte kısmi bir rahatlama sağlanmıştır.[208] İstanbul hükûmeti Anadolu'daki temel ihtiyaç malzemelerinin başka bölgelere sevki için Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetlerine yetki vererek bir ölçüde de olsa kendi yükünü hafifletmek istemiştir.[209] Yardım heyetlerine ayrıca dışarıdan ithal

205 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi* (Ankara, 1994), s. 131. Ayrıca bk., Stefanos Yerasimos, *Aynı eser*, s. 84-85.

206 BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 345881.

207 Bilgi için bk., Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985* (Gerçek Yay., 1993), s. 19-24.

208 Mehmet Temel, *Aynı eser,* s. 34-35.

209 Kurtuluş Savaşında Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetlerinin faaliyetleri

edip malzeme getirmeleri konusunda yetki verilerek gümrük muafiyeti tanınmıştır.[210] Anadolu'da yabancı heyetler marifetiyle bu yardımların toplanması halkın hoşuna gitmemiş ve İstanbul'un acil ihtiyacı olan hububat vs.nin başkente gönderilmesi geciktirilmiş; bir süre sonra da Kuva-yı milliye tarafından aşar anbarlarına el konarak hububatın İstanbul'a gönderilmesi yolu tamamen kapatılınca sıkıntılar yeniden baş göstermiştir. Başkent Şehremaneti ise aldığı tedbirlerle ekmek başta olmak üzere yiyecek maddesi satan yerlere denetim getirmiş; devamlı kontrollerle halkın sağlığının korunması yolunda elinden gelen gayreti göstermiştir.[211] Özellikle fırınlarda sağlıklı ekmek çıkarılması konusunda esnafla yapılan görüşmelerden sonra bazı kararlar alınmış ve bunlar 1920 yılı Ocak ayından itibaren uygulamaya konulmuştur.[212]

İstanbul'un kadim tarihinden Mütareke Dönemine uzanan süreçte en büyük sıkıntılarından biri de yangınlardır. Tarihte İstanbul yangınları Bizans döneminden Osmanlı dönemine uzanan süreçte şehir halkının en sıkıntılı olaylarından olmuştur. Yangınlarda binlerce kişi evsiz, aç ve açıkta kalmış; maddî-manevî kayıplara uğramıştır. Daha sağlıklı olması ve bir yerde de hayatın faniliği anlayışından hareketle ahşaptan inşa edilen evler yangına karşı dayanıksız olduklarından İstanbul yangınları bazen şehrin bir semtini veya semtlerini küle döndürmüştür.[213] 1918 yılı yaz mevsiminde Fatih-Cibali-Altımermer'de çıkan yangında 7.500'ü ev olmak üzere toplam 11.000

hakkında bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Basılmamış Doçentlik Takdim Tezi, Balıkesir 1995, s. 63 vdd.

210 Metin Ayışığı, *Aynı tez,* s. 78.

211 BOA., MVM., nr: 213, karar nr: 75; BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 340987; ayrıca bk., *Düstur*, II. Tertip, c. 10, İstanbul 1928, s. 536.

212 BOA., DH. İUM., Ds: E-58, nr: 16.

213 İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar ve Osmanlı Devleti hizmetine giren şahısların yazdıkları hatıra türü eserler incelendiğinde bu durum uzun uzadıya anlatılır. II. Mahmut döneminde İstanbul'a gelen Prusyalı General Helmut Von Moltke, İstanbul'daki evlerin hep tahtadan yapıldığını, hatta padişahın oturduğu yerin de tahtadan inşa edildiğini belirtir. Yine evlerin sık bir şekilde inşa edilmesi yangınların kısa sürede geniş bir alana yayılmasına sebep olduğunu anlatır. Bk., Helmut Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları,* (Çev. Hayrullah Örs) (İstanbul 1969), s. 77-78.

bina yanmıştır.[214] İstanbul'daki hükûmetler başkentteki yangınlara karşı bir takım tedbirler alma yoluna gitmişler ve 26 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde alınan bir kararla itfaiye teşkilatına verilmek üzere *"Harik ve İtfaiye İane Akçası"* adıyla bir tür vergi alınmasını hükme bağlamıştır.[215] Yangınlarda ne türlü önlemler alınacağı da ayrıca belirtilmiştir. Hükûmet tarafından alınan bir kararla İstanbul'da Harikzedegân Komisyonu adıyla bir birim kurulmuştur. Bu komisyon yangında hasara uğrayan mahalle, ev ve kişileri tespit edip ne tür yardımlarda bulunulabileceğini tespit etmekle görevlendirilmiştir.[216] İstanbul'da yangınlar daha sonra da zaman zaman çıkmış; itfaiye teşkilatının aldığı önlemlerle yangın vakalarının zararları nispeten azaltılmıştır.

Sonuç

Tarih boyunca birçok medeniyete merkezlik etmiş olan İstanbul, Türkler tarafından 1453 tarihinde fethedildikten sonra, bulunduğu stratejik konumu dikkate alınarak başkent yapılmış; kısa sürede önemli bir yönetim, bilim, sanat ve kültür merkezi haline dönüştürülmüştür.

Şark Meselesi'nin çözümlenmesinde düğüm noktası olarak kabul edilen İstanbul şehri, Büyük devletlerin tamamının cazibe merkezinde olduğundan paylaşılamayan bir kent hüviyetindedir. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması, İstanbul'un işgaline uzanan süreci başlatmıştır. Müttefiklerin paylaşamadıkları bu şehri birlikte işgal etme planları 13 Kasım 1918 tarihinde yürürlüğe konulmuş; İstanbul önlerine gelen İtilaf Devletleri donanması 465 yıllık Osmanlı başkentini askerî bir işgal ve abluka altına almıştır.

1918 yılı Kasım ayında İstanbul şehrinin genel havası ve görüntüsü, bir yerde Osmanlı memleketlerindeki durumu da yansıtmakta-

214 Tarık Özsavcı, *Cumhuriyet Devrinde İtfaiye* (İstanbul, 1973), s. 68-69.

215 BOA., MVM., nr: 217, karar nr: 493, 26 Ekim 1919.

216 BOA., DH. KMS., 51-1/9. Bu komisyonun çalışmalarına dayanarak 1918'deki Fatih yangını hakkında alınan tedbirler hakkında bilgi için bk., Mehmet Temel, *Aynı eser*, s. 166-167.

dır. 1914'de başlayan ve dört yıl süren çileli harp yılları memleketi ve dolayısıyla İstanbul'u perişan etmiştir. Harbe katılan ve yenilginin acısıyla boynu bükük bir şekilde cepheden dönenler, geldikleri şehir, kasaba ve köylerindeki semt ve evlerinde açlık, perişanlık, hastalık, işsizlik ve bunların etkisi altında çaresizlik içerisinde bütün o eski geleneklerinin çözülüşünü görmüşlerdir. Bir başka ifade ile gözü yaşlı analar, kederli babalar, cephede kaybettikleri çocuklarının acısıyla çökmüşler; onların yadigarı olan torunlarıyla kendilerini avutmaya çalışmışlardır. İşte böyle bir ruh halinin yaşandığı Anadolu şehirlerinde ve başkent İstanbul'da gerçekleşen işgal olayları ise kocaman bir haysiyet yarası gibi kitleleri derinden yaralamıştır. Hele başkent İstanbul, bu haysiyet yarasının irinleşen pıhtılarıyla devasız bir illete yakalanmış gibidir. Başkent sokaklarında lime lime elbiseleri ile aç ve sefil bir şekilde dolaşan terhis edilmiş subay ve askerler, savaş malulü gazi ve yaralılar, işsiz, güçsüz ne yapacağını, nereye gönderileceğini bilemeyen, birlikleri lağvedilmiş bulunan zabitan ve erat sokakları ve resmi daireleri tıklım tıklım doldurmaktadır. 1918 yılı Kasım ayından itibaren Osmanlı başkentinde esen hava, sadece hüsran, hayal kırıklığı ve ümitsizliktir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası memleketin ve özellikle de İstanbul'un düştüğü bu elim manzara karşısında duyarlı davranan kimi şair ve yazarlar yapılan mitinglerdeki konuşmalarında, gazetelere yazdıkları makalelerinde bu durumu dile getirmişler; ümitsizlik içerisinde dahi ümit ışığını aramışlardır.[217]

217 Milli Şairimiz Mehmet Emin Yurdakul (1867-1944), 23 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen Birinci Sultan Ahmet Mitingi'nde işgal dönemini şöyle tasvir etmektedir: *"Kardeşler! Keşke asırların geceleri ve dünyaların mezarları gözlerime dolarak bir kör olsaydım. Sakak sokak dileneydim de, milletimin kulağımı parçalayan bu felaket seslerini işitmese idim, bu karanlık günleri görmeseydim…"* Şair konuşmasında devamla *"…Şerefli bir tarihe ve medeniyete, sağlam bir fazilet ve ahlaka, zengin şiir ve edebiyata, dinî ve millî an'analerine, ırkî ve vatanî hatıralarara sahip olan bir milletin mahvolduğunu tarih göstermiyor. Altın tahtları, granit kaleleri yakıp yıkan fatihlerin kılıçları her zaman millî ruhların önünde aciz kalmışlardır."* Mehmet Emin Yurdakul konuşmasının sonunda ümitli olduğunu da şöyle dile getirmiştir: *"…Bilelim ki, gökler fırtınasız, baharlar hazansız olmadığı gibi hiçbir vakit insanlar da dertsiz kalmamışlar. Iztırap insanlığın kederidir. Mağlubiyet her milletin hayatında mukadderatın eleminden i çtiği bir zehirdir. Lakin fırtınalardan sonra parlak güneşler, hazanlardan sonra şu güzel çiçekler göründüğü gibi, dertlerden*

Kısacası İstanbul, savaşın ve işgalin getirdiği zorlukları, bütün kurumlarında ve halkın psikolojisinde her bakımdan hissetti. İnsanlar işgalin yanında yangın, hastalık, yiyecek sıkıntısı ve açlığa göğüs gererek yaşamaya gayret ettiler. Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahidettin ise sarayında halktan uzak bir şekilde yaşadı, iktidara getirdiği eniştesi Damat Ferit'in telkinleriyle –işgal olayları bir yana- İngilizlerin himayesinde halifelik ve saltanat haklarını elde tutmayı yeterli gördü. Halkın sıkıntılarını görmezden geldiği gibi, işgallere tepki olarak başlatılan Milli Mücadele hareketini de kendi saltanat haklarına bir başkaldırı hareketi olarak yorumlayıp karşı tedbirler almaya çalıştı. Kimi zaman İngilizlerin desteği ile kuva-yı milliye hareketini bastırabileceğini düşündü; bu amaçla ordular hazırlanmasını istedi.

Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde İstanbul-Anadolu ilişkilerinde bir yumuşama dönemine gidildi. Mustafa Kemal Paşa'ya itibarının iade edilmesi İstanbul-Anadolu ilişkilerinde beklenmedik şekilde olumlu gelişmeler yol açtı. Bu dönemde Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa da Meclis-i Mebusana Erzurum mebusu olarak girmeye hak kazandı. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin "Misak-ı Millî" kararlarını alması, bir yerde İstanbul'un resmî işgaline uzanan süreci tetikledi. Misak-ı Millî İstanbul'da muhalif basında eleştirilere de yol açtı.[218] Kuva-yı Milliye yanlılarının silah depolarına düzenledikleri baskınlara Ali Rıza Paşa kabinesinin sessiz kalması, İşgal Orduları Komutanlığının baskıları hükumetin istifasına yol açsa da yeni kurulan Salih Paşa kabinesi de öncekinin devamı niteliğinde olunca 16 Mart 1920'deki işgal gerçekleştirilmişti.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte, devleti idare edenler ve dolayısıyla da Türk Milleti aslında büyük

sonra da saadet günleri gelir. Eğer biz felaketten, mağlubiyetten ders almayı bilirsek şüphe yokki, bizim içtiğimiz zehir bir ilaç olacaktır…" Bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi* (Ankara, 2016), s. 135-137.

218 Refik Halid (Karay) Bey *Alemdar* gazetesindeki makalesinde; *"Bereketi bol olsun, başımıza bir Millî daha çıktı, geceler bir Millî daha doğurdu…Ortaya bir millî yavru daha attı.: (Millî Misak)… Aman Allahım! Telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayr-ı milli bir kelime…Hülasa bu millilerin ne biçim marifetler olduğunu cümle alem anladı, acaba (Millî Misak) nedir?"* diye soruyordu. Bkz., *Alemdar*, 2 Şubat 1336 (1920).

bir çıkmaza girmişti. Çekilen bunca sıkıntı ve bunalımlara rağmen, Türk milleti Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kuva-yı milliye hareketi etrafında kenetlenerek, Anadolu'da işgalcilere karşı tek bir cephe oluşturarak oldukça başarılı bir mücadele verdi ve zafere ulaştı. Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı ve 30 Ağustos'da kesin Türk zaferiyle sonuçlanan takip hareketi, Yunan kuvvetlerinin kısa sürede Batı Anadolu'dan çıkarılmasına sebep oldu. Yunanlıların ciddi kayıplar vermiş olmalarına rağmen, Atina'da bulunan İngiliz delegesi Sir Francis Oswald Lindley, Londra'ya yazdığı yazıda: *"Hatırda tutulması gereken nokta şudur: Yunanlılar bizden yardım görmezse yenilir ve saf dışı kalır. Bu noktada Türklerle savaşmak için bulabileceğimiz en ucuz ordunun Yunan ordusu olduğuna inanıyorum."* diyordu. Fakat Yunanlılar; Anadolu'da Türklere karşı sürdürdükleri savaşı kaybetmişti. Bu durum İngilizlerin planlarını da değiştirmelerine sebep oldu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Müttefik orduları ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Yunanlıları şehirden çıkarmaya karar vermiştir. Bu durum neredeyse İngiliz, Fransız- Yunan çatışmasına sebep olacak bir gerginliği de beraberinde getirmiştir.

Mudanya Mütarekesinin ardından Büyük Millet Meclisi adına Doğu Trakyayı devr almakla görevlendirilen Refet Paşa 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girdi. Türk ordusu halkın coşkun sevinç gösterileri ile karşılandı. Refet Paşa 10 gün sonra Padişah Vahidettin ile görüşerek, İstanbul hükûmetinin artık bir manasının kalmadığını, bunun derhal lağv edilmesini ve İtilaf Devletleri ile devam ettirilen münasebetlerin hemen kesilmesi gerektiğini bildirdi. Zaten 1/2 Kasım 1922'de TBMM saltanatı ilga ettiğini ilan etti. Bu arada İstanbul'un idaresi de yavaş yavaş millî hükûmetin kontrolüne geçmeye başladı.

Lozan Barışının imzalanmasından sonra 2 Ekim 1923 tarihinde İşgal kuvvetleri Dolmabahçe meydanında Türk bayrağını selamladıktan sonra gemilerine binip, İstanbul'u terkettiler. Böylece İstanbul'un 13 Kasım 1918'de başlayan yaklaşık 5 yıl (4 yıl 11 ay 7 gün) süren işgal devri sona ermiş oldu. 2-4 Ekim 1923 tarihinde Dolmabahçe'de Türk bayrağını selamlayarak şehirden ayrılan İşgal Orduları Komutanlığı personelinin gidişinden sonra 6 Ekim 1923'te TBMM hükûmetinin X. Kafkas Fırkasına bağlı birlikleri Şükrü Naili Paşa komutasında İstanbul'a girmiştir.

İstanbul halkı, Mütareke Döneminde idarecilerin aymazlığına rağmen, savaşın ve işgalin getirdiği zorluklara ve bütün sıkıntılara göğüs gerdi. İnsanlar evsizliğe, işsizliğe ve yiyecek kıtlığına katlandılar. Sonuçta Kuva-yı milliyenin başarıları, Milli ordunun 26 Ağustos 1922'de Afyon Kocatepe'den başlattığı harekâtı Büyük Zaferle taçlandırması, işgal yıllarında çekilen acının psikolojik boyutlarını hafifletip milleti rahatlattı. İstanbul Belediye Meclisi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya onursal hemşehrilik payesi vermeyi uygun buldu. Başkomutanın İstanbul'da iken Şişli'de yaşadığı evin üzerinde bulunduğu caddeye *"Halâskâr Gazi Caddesi"* adını verildi; böylece İstanbul, Büyük Kurtarıcıya olan şükranını ifade etmiş oldu.